

Глава I

Философията на дао I

Ако искаме изобщо да навлезем в даоизма, трябва да започнем със съответната нагласа на съзнанието, при която той може да бъде разбран. А човек не може току така да си наложи подобна нагласа, както не може и да успокои развълнувана вода, погалвайки я с дланта си. Но да кажем, че нашата изходна позиция е тази: забравяме това, което знаем или си мислим, че знаем и на практика се отказваме да правим оценки за каквото и да било или, с други думи, се превръщаме отново в онова, което сме били като бебета – преди да сме научили имената [на нещата] и езика. В подобно състояние, въпреки че сме с извънредно чувствителни тела и много чевръсти сетива, ние не разполагаме със средствата, с които бихме могли да направим интелектуален или словесен коментар на онова, което става.

В това състояние просто усещаш нещата такива, каквито са, без да ги наричаш по абсолютно никакъв начин. Не знаеш абсолютно нищичко за всичко онова, определяно като *външен* спрямо т. нар. *вътрешен* свят. Не знаеш кой си *ти*, дори нямаш представа за думите *ти* и *аз* – намираш се още на предходния етап. Никой не те е учил да се контролираш. Не знаеш разликата между шума на автомобилите, долитащ отвън и блуждаещата мисъл, проникнала в съзнанието ти. И едното, и другото е нещо, което се случва. Ти не идентифицираш присъствието на мисълта, която може да е само облаче, плуващо по кристално ясения небосвод на твоя вътрешен мир, нито пък това на автомобила, преминаващ по улицата – те просто се случват. Твоето дишане се

случва. Светлината, която те заобикаля отвсякъде, се случва. Реакцията ти към нея, примигването, е също нещо, което се случва.

Просто не можеш абсолютно нищо. Но и от теб не се иска абсолютно нищо. Никой не ти е казал, че трябва нещо да правиш. Ти си напълно неспособен за каквото и да било, просто усещаш, че наоколо щъкат разни неща. Неща, които можеш да видиш, да чуеш, да пипнеш, да помиришеш – изобщо всякакви. *То* си се случва, а ти го наблюдаваш.

Не питаш *кой* наблюдава, тъй като още нямаш никаква информация по въпроса. Не знаеш, че за наблюдението е необходим наблюдател. То си е идея на някой друг. Лаодзъ казва: „Ученият всеки ден научава по нещо, човекът на *дао* пък всеки ден от нещо се отучва, докато не се завърне в без-действието.“¹ Тъй че просто си зяпай – без коментари, без да имаш нищо наум. То и какво друго можеш да направиш? Не се стремиш да възприемаш, ти просто възприемаш. По някое време ще откриеш, разбира се, че не можеш да спреш коментара, който постоянно тече във главата ти, но ако не друго, поне можеш да го приемеш като вътрешен шум. Слушаш дърдоренето на твоите мисли така, както би се заслушал в пищенето на чайника.

Ние не знаем какво е това, което възприемаме, особено ако го възприемаме изцяло. Само усещаме, че нещо става. Аз дори не мога да кажа „това“, въпреки че казах „нещо става“. Но това последното вече е идея, представа, набор от думи. Очевидно, не бих могъл да кажа, че нещо става, докато не съм в състояние да кажа, че нещо друго не става. Ще знам какво е движение, само ако го противопоставя на неподвижността и тогава, когато си представям *движение*, ще си представям също така и *покой*. В такъв случай ще мога да кажа, че това, което се намира в покой, *не* прави нищо, „не става“, докато онова, което се движи, *прави* нещо. Един вид *то* е нещото, което става. Но още не мога да си

изградя такава представа, защото, за да има изобщо смисъл в нея, трябва да включа и двете [противоположности]. Ако кажа: „Ето го *там*“, ще изключа всичко, което *то не е* в пространството. Ако пък кажа „това“, ще изключа *онова*, та я по-добре да мълча... Разбирате за какво говоря. Ето това на китайски се нарича *дао*. Това, от което започваме.

Най-общо *дао* 道 означава „път“ или „ход“, естественият ход на нещата. Лаодзъ е казал, че начинът, по който *дао* функционира, е *дзъжан* 自然, „от само себе си“, т. е. спонтанно.¹ Я сега пак погледнете какво става. Ако подходите към него с това мъдро не-знание, ще видите, че сте станали свидетели на една случка. С други думи, в този първичен начин за наблюдение на нещата няма разлика между това, което ти правиш и онова, което ти се случва. Това е абсолютно един и същ процес. Също както вашите мисли се случват, навън пък се е случило да има кола, както е и с облаците, звездите и т. н.

Когато някой на Запад се вслушва в мислите си, получава се нещо от рода на фатализъм или детерминизъм, но става така, защото той все още таи дълбоко в съзнанието си две илюзии. Първата е, че онова, което се случва, се случва на него, следователно той е жертва на обстоятелствата. Но когато пребиваваш в своето изконно неведение, няма никакъв *ти*, различен от онова, което се случва, следователно, то не се случва на теб. То просто се случва. Същото е и с „теб“, онова, което наричаш „аз“ или пък по-късно ще наречеш по този начин. То е част от случващото се, а ти си част от Вселената, макар и, строго погледнато, тя да няма никакви части. Ние само наричаме определени черти на вселената „части“. Но не можем да ги откъснем от останалите, защото така те неминуемо ще престанат да съществуват, нещо повече, ще се окаже, че абсолютно никога не са съществували.

¹ Срв. Даодъдзин, XLVIII. – Бел. прев.

¹ Срв. с Алѝн Уотс. *Философията на Азия*. С., 2000, с. 100–101. – Бел. прев.

Когато човек възприема себе си и вселената като случващи се *заедно*, втората илюзия, на която ще се подаде, е че случващото се сега задължително следва онова, случило се в миналото. Само че ти не знаеш нищо за това в своето изконно неведение. Причина и следствие? Хайде бе, няма такова нещо, защото ако ти наистина си достатъчно наивен, ще решиш, че случилото се в миналото е резултат от случващото се сега. То се завръща обратно в миналото като браздата, която корабът оставя след себе си. В крайна сметка всяко ехо изчезва, ставайки все по-далечно и по-далечно, и по-далечно... Всъщност всичко започва *сега*. Онова, което наричаме бъдеще, е нищото, огромната пустота, а всичко идва от нея. Ако затвориш очи и засъзерцаваш реалността само с уши, ще откриеш, че има един безмълвен фон, от който тръгват всички звуци. Те започват в тишината. Ако затвориш очи и просто слушаш, ще забележиш, че звукът идва от нищото и после се разнася, а ехото заглъхва и се превръща в спомен, което пък е друг вид ехо. Толкова е просто – всичко започва сега и именно затова е спонтанно. Не е детерминирано, това си е философско понятие. Нито пък капризно, което също е философско понятие. Да, различаваме подреденото и премисленото от произволното и случайното. Но, разбира се, не знаем какво всъщност е *произволност*. Когато нещо е „от само себе си“ (или *sui generis* на латински), това ще рече, че то идва на този свят спонтанно, по собствено желание, а по една случайност това е и истинският смисъл на „непорочно зачатие“. И това е светът, това е *дао*.

Но май тъкмо то ни плаши. Можем да си зададем и този въпрос: „Щом всичко става спонтанно, кой тогава носи отговорност? Не съм аз, това е повече от ясно, но се надявам, че има Бог или *някой*, който наглежда какво става.“ Но защо трябва да има *някой*, който да се грижи за всичко? Ами защото тогава ще се появи едно *ново* опасение, което досега може и да не ни е хрумвало, а именно: „Кой пази дъщерята на нощния пазач, когато той е на работа?“ А кой гледа детето на детегле-

дачката? Кой охранява охраната? Ами Бога? *Кой* наглежда Бога?¹ Ще кажете: „Е, Господ няма нужда да Го наглеждат.“ О, така ли? Ами и *това* няма нужда.

Дао е определен вид порядък, макар и да не е точно това, което наричаме „ред“, когато сме разпределили нещата си по разни кутии, чекмеджета или сме ги наредили по права линия. Говоря ви за един много разпилян порядък, но ако се вгледате в бамбуковото дръвче, ще ви стане съвършено ясно, че то расте по *някакъв ред*. Веднага ще се убедите, че тук има ред, а не хаос, но този порядък не е нито симетричен, нито пък геометричен. Растението прилича на китайска рисунка. Китайците толкова много ценят този тип порядък, че го влагат и в своите картини. На китайски се нарича *ли*, а йероглифът за *ли* 理 първоначално е означавал жилките във вътрешността на нефрита. Също така кръговете на дървото и мускулните влакна. По тази логика можем да заявим, че облаците имат *ли*, мраморът има *ли*, човешкото тяло има *ли*... Всеки ще признае това, а художникът просто го копира, независимо дали е пейзажист, портретист, че дори и абстракционист. Всички те се опитват да изразят същността на *ли*. Но има нещо много интересно: знаем що е то, но няма как да го определим. Ако *дао* е Пътят, тогава можем да наречем *ли* и „русло“ – негови шарки са също така и криволиците, които изписва по земята рукналата вода. Този поток оставя навсякъде рисунките си, сякаш да се увековечи – виждаме ги в браздите по дървесната кора (изписани от потока на мъзгата), в мрамора, костите, мускулите и още къде ли не. Всички те са изрисувани съобразно основните принципи на потока. В рисунъка на течашата вода ще съзрем всички мотиви на китайското изкуство. Те моментално се открояват и често включват онази S-образна линия от кръга с *син* и *ян* ☯. Та ето как *ли* подсказва реда, който следва потокът, великолепната хореография на течните тела, защото Лаодзъ опри-

¹ Вариации на знаменитото *quis custodiet ipsos custodes* (Ювенал, *Сатири*, VI, 347–348). – Бел. прев.

личава дао на вода:

*Великото дао се разлива навсякъде,
и наляво, и надясно. [...]
С любов подхранва всички неща,
но не става техен господар.¹*

Защото, както пояснява на друго място², водата винаги се стреми към „най-ниското“, от което ние, хората, се отвърщваме, защото все гледаме да се самоизтъкнем. Но Лаодзъ веднага добавя, че „най-високото“ е и най-несигурно. Всички искат да се изкатерят на върха на дървото, но ако го направят, дървото ще рухне. Това е голямата самозаблуда на американската демокрация. Уж всички били равни, всеки можел да стане президент, в резултат на което никой всъщност не ще да бъде президент. В края на краищата, орташкото и кучетата не го ядат...

Лаодзъ казва, че „най-ниското“ е и най-изгодната позиция, в което много лесно можем да се убедим. Да вземем например джудо или айкидо. При тези техники за самозащита винаги гледаш да си под противника си, така че той да падне върху теб, ако те атакува. В мига, в който стане агресивен, ако си запознат с айкидо, ти или се сносиш, или започваш да се въртиш във все по-малки и по-малки кръгове, досущ като пумпал. Непрестанно се въртиш, защото знаеш, че онова, което се върти, задвижва центробежната сила и щом някой навлезе в твоето поле на центробежна сила, туксакси ще отхвъркне навън, цапардосан от собственото си кроше. Много е забавно, ще знаете.

И така, пътят, който следва водата [в стремежа си към „най-ниското“], е и пътят на дао. На англосаксонските протестанти и ирландските католици всичко това им изглежда като леност, вялост, безхарактерност, изобщо *пасивност*. И когато заговоря на тази тема, все едно и също ме питат: „Ако хората правеха това, което

предлагате, нямаше ли да станат ужасно пасивни?“ Погледнато чисто формално, аз бих казал, че известна доза пасивност би се отразила чудесно на нашия тип култура, имам предвид като своеобразен коректив, защото ние винаги създаваме проблеми в стремежа си да направим добро на другите. Разпалваме цели войни – все за благото на други народи – и се опитваме да помогнем на онези, които живеят в т. нар. „неразвити“ страни, без да си даваме сметка, че така можем да разрушим техния начин на живот. По този начин по целия свят се съсипват икономики и култури, съществували в хармония с околната си среда от хилядолетия насам, при това последиците често са катастрофални.

Та малко безделие би позволило на нещата да се поутоложат. А престанем ли да се щураме насам-натам, ще стане ясно, че пасивността е в основата на активността. В крайна сметка, откъде мислите, че се взема вашата енергия? Просто защото сте си едни такива енергични ли? Нищо подобно! По този начин само я изразходвате. За да се зареди с енергия, човек трябва да се наспи, но по-важното е, че сънят – това е пасивността на съзнанието. Нека го наречем психично безмълвие. Тези неща са важни за вас не защото имате кой знае колко полза от тях, а защото сте стигнали до извода, че няма какво друго да направите. За Бога, не приемайте пасивността като форма на прогрес: това е все едно да се забавляваш само защото забавлението било от полза за работата. Тъй че не насилвайте нещата – когато го правите, вие просто се самоизчерпвате. Ако насилите бравата, най-вероятно ще изкривите ключа, тъй че по-добре го завъртете малко по-нежно. Всеки, който знае как се прави бизнес, винаги завърта неееежно ключа, за да улучи подходящия момент, в който да отключи бравата и тогава всичко става по най-непринуден и естествен начин.

Ето защо, ако прецените вярно речното русло, пътя, който следва водата, това неминуемо ще ви наведе на мисълта, че вашият живот е един „поток“. Потокът – това сте вие и същевременно не сте вие, или по-скоро

¹ Даодъдзин, XXXIV. – Бел. прев.

² Даодъдзин, VIII. – Бел. прев.

онова, което наричате „не-аз“.¹ Потокът е процес, онова, което се случва и когато разберете това, ще престанете и да разпитвате. Ще видите, че задаването на въпроси за [придѝшни] въпроси си е чиста тавтология. Получавате обяснения, но те не обясняват нещата. Всяко обяснение се нуждае от допълнително обяснение, защото – ако перифразираме едно старо стихотворение – голямото обяснение е следвано по петите от някое по-малко, по-малкото пък от някое още по-малко и така до безкрай. Това е аналитичният процес, който ни отвежда от видимата вселена до молекулярната, после до атомната, протонната и т. н., и т. н. По същия път ще стигнем от Земята до Слънчевата система, после до галактиката, след това до системите от галактики и пр. Но той води и в другата посока, защото вселената в стремежа си да опознае самата себе си трябва да избяга от вас, защото вие *сте* Вселената. Вашите очи са „люковете“, процепите, през които тя може да зърне себе си – нещо като шпионка на врата. Само че когато гледате, вие също така примигвате. Ту го виждате, ту го губите от поглед. Толкова е просто! Но тогава и прословутите вечни въпроси – „Какво е това?“, „Какво да се прави?“, „В какво се състои човешката участ?“, „Защо изобщо сме тук?“ – бавно ще се разсеят и това изчезване ще бъде и техният отговор. А отговорът е, че онова, което става, не може да бъде описано. *Дао* не може да се опише. То едновременно идва и си отива, непрестанно тече и непрестанно се променя. Това е смисълът на „вечното *дао*“ [*чан дао* 常道].² Затова Лаодзъ е казал: „*Дао* не върши нищо, но не оставя нищо несвършено.“³

¹ Срв. Глава II на *Джуандзъ* („За равенството на нещата“) – „Всяко нещо е „аз“, но всяко е и „не-аз“... Учението гласи: „аз“ и „не-аз“ се проявяват при сравняване едно с друго (Прев. Бора Беливанова)“. – В: *Древнокитайски мислители*, С., 1999, с. 207. – Бел. прев.

² Срв. *Даодъдзин*, I. – Бел. прев.

³ Срв. *Даодъдзин*, XXXVII. – Бел. прев.

Освен идеята за „потока“, има още една [важна] даоистка идея, онова, което Лаодзъ нарича у *уей* 無為. У означава „не“. *Уей* има цял сноп от значения: „действие“, „стремеж“, „напрягане“, „правене“. Но най-добрият превод е „усилие“. Тоест у *уей* ще рече „без усилие“. С други думи, *дао* извършва всички неща, без да насилва никое от тях. Тъкмо се канех да кажа: „А щом овладеете *дао*“, но се сетих, че „овладявам“ е неподходяща дума, тъй като предполага възможността да бъдеш повисш от *дао*, което пък е невъзможно.¹ Затова нека го кажем така: когато постигнете у *уей*, вие ще действате на същия принцип, както и *дао*. Този принцип може да се онагледя с метафората за върбата и бора в снежна виелица. Борът е едно такова твърдо и кораво дърво, затова снегът се трупа по неговите клони, докато накрая не ги прекърши. Виж, върбата е друго нещо – еластично и гъвкаво. Щом снегът прекалено натежи, клоните ѝ се огъват надолу и снегът се изсипва на земята, след което отново отскачат като пружина нагоре. Ето това е у *уей*.

Джуандзъ² разказва прекрасната притча за мъдреца, който се разхождал по брега на една река, близо до огромен водопад. По едно време видял как някакъв човек нагазил във водите току до ръба на водопада и си рекъл: „Този сигурно е стар и болен, та е решил да сложи край на живота си.“ Но само след броени минути старецът изскокнал от реката – малко по-надолу от водопада – и започнал да тича по отсрещния бряг. Мъдрецът и неговите ученици тутакси се втурнали след него и щом го настигнали, му казали, че той току що бил направил най-изумителното нещо, което някога са виж-

¹ Срв. 19-я *гунан* (коан) в *Умънгуан*: на въпроса на Джаоджоу „А може ли да се овладее [*дао*]?“ Наңжоан отвръща: „Стремиш ли се да го овладееш, ще се окажеш далеч от него“ (вж. *Пътта на дзен : Костите на дзен*. С., 1999, с. 199). – Бел. прев.

² Волно преразказаната притча всъщност е от *Лиедзъ*, VIII, а въпросният мъдрец е не друг, а самия Конфуций (вж. *Древнокитайски мислители*, С., 1999, с. 176–177). – Бел. прев.

дали. „Как така оцеля? – попитали го. – Ами то тук няма никакъв номер,“ отвърнал той. „Просто се оставих на водите. Спуснах се надолу с един въртоп и се издигнах със следващия. Уподобих се на водата, така че между мен и нея нямаше никакъв конфликт.“

По същия начин при автомобилна катастрофа, ако в колата има бебе, то често остава непокътнато, понеже не се напруга, не се „стяга“ при самия удар, за да се опази от него. Така е и в джудото – учат те да се извиваш плавно, когато падаш, но да пренасяш цялата си тежест в дланите – да ги „направиш много тежки“, – та като докоснат земята, да се чуе оглушителен плясък. Когато ги правиш „тежки“, ти пак постъпваш като водата, а и това абсорбира удара.

Ето защо трябва да разберете, че пътят на водата не е пътя на „пълната апатия“ и „мекушавост“. Водата си има тегло, както и енергия – гравитацията, следователно има и сила. Това е тайната на *уей*. Ако Земята срещне някое препятствие по пътя си в космоса, ще последва едно огромно освобождаване на енергия, именно заради гравитацията. Земята се спуска, [кръжейки] около Слънцето, то пък се спуска, като кръжи около нещо друго, изобщо цялата вселена сама по себе си е едно [непрестанно] спускане. Но тъй като извън нея няма нищо, т. е. няма къде да се спусне, това не е спускане „към“ нещо друго. Вселената просто се спуска около самата себе си и затова нейната енергия е гравитацията. Това пък е тайната на джудото.

Ако искате да намерите разумно разрешение на даден проблем, тази работа може да я свърши вашият мозък. Уверявам ви, вие разполагате с предостатъчно разум – там, във вътрешността на вашия череп. Само че повечето хора никога не използват мозъците си. Вместо тях напругат умовете си и ги напругат така, като че ли са мускули. Човек може да напругне главата си като мускул и много здравата да се напъне, за да стигне до някакъв отговор, но, реално погледнато, тези неща не стават точно по този начин. Ако наистина искаш да намериш отговора на даден проблем, просто трябва да

се вгледаш в него, да го *съзерцаваш*.¹ Визуализирай, до колкото можеш, въпроса си и след това просто изчакай. Ако не го направиш, а се опиташ да откриеш решението с груба ментална сила, май ще се разочароваш, защото всяко решение, дошло по този начин, най-вероятно е погрешно. Но когато изчакаш за известно време, решението ще дойде от само себе си. Ето как трябва да използваш мозъка си и тогава той ще работи за тебе по същия начин, както стомахът ти смила храната, без да се налага да го „наглеждаш“. Нашите опити да наглеждаме всичко със съзнанието си неминуемо водят до едни и същи последици, които не са особено приятни за стомасите ни, а причината е съвсем проста. Целенасоченото, „съзнателно“ внимание, което борави с думи, не може да мисли за кой знае колко неща. Затова, докато мислим за нещо, сме принудени да игнорираме почти всичко останало. Така да се каже, мислим по един-единствен „коридор“ на пистата, но светът не се движи само по един „коридор“. Светът е всичко онова, което се случва едновременно и навсякъде, но човек не може да обмисли всяко нещо поотделно, просто защото няма време. Но нашият мозък *може* да го обмисли, защото е в състояние да отчита едновременно безброй варианти, нищо, че съзнанието ни не го бива за това. Словесните символи не могат да изразят нищо повече от един-единствен схематично очертан и простиък „коридор“ и затова трябва да се уповаваме на мозъците си. Ние сме много по-интелигентни, отколкото си мислим. Ето защо, когато някой невролог каже, че едва сега започва да навлиза в дебрите на онова, което разбира под „нервна система“, той всъщност иска да каже, че собствената му нервна система е по-умна от самия него. Тя го превъзхожда във всяко едно отношение, което е много показателно. Това, което си ти, по дефиниция се явява нещо повече от всичко онова, което можеш да разбереш, по простата причина, че

¹ Срв. Джуандзъ, VII: „Истинският човек използва сърцето (разума) си като огледало.“ – В: Древнокитайски мислители, С., 1999, с. 244. – Бел. прев.

един организъм не може да разбере напълно себе си, също както не можеш да целунеш собствените си устни или да се издигнеш над земята, като дърпаш конحوвете на ботушите си. Тъй че този елемент на незнайното присъства във всеки познавателен процес. А ако пък ви притеснява самият факт, то спомнете си, че не е нужно огънят да се опари, нито пък светлината да освети самата себе си, [за да разберат какво са те]. Така де, ако светлината попита: „Какво съм аз?“, как ще ѝ отговорите?

Само че от сума ти векове насам човешките същества искат да узнаят естеството на това „съм“ (the nature of *isness*). Що е материя, субстанция и т. н. Явно трябва да има някаква обща база за всички тези форми, които виждаме (или поне така ни се струва). В крайна сметка, основа на съдовете е глината. Основа на сечивата е желязото. Основа на мебелите е дървото. Коя обаче е субстанцията, която се съдържа във всичко? Колко хора са си блъскали главите над това... Но ако се замислите над този въпрос, би трябвало също да се запитате какъв по-точно отговор търсите. Да кажем, че наистина сте открили що е материя. Но на какъв език ще съумееете да опишете откритието си? Ако се поразмислите за света, скоро ще си дадете сметка, че вие изобщо не можете да го опишете, тъй като единственото, което езикът може да опише – независимо дали се състои от думи или от цифри, – това е образът или формата. Формата можем да я измерим, можем да я очертаем, както и обясним. Но най-вероятно не ще успеем да обясним какво представлява онова там простичко *нещо*, което е нейната основа. Няма как да го изразим. Затова и въпросът за „идентичността“ на материята е глупав въпрос, защото настояваме да му се отговори чрез понятия, които не могат да дадат отговора на такъв тип въпрос.

Следователно можем да говорим *само* за формата или образа. Бих могъл да си послужа с каламбур, ако толкова искам да говоря за тази идея и да кажа, че единствено *формата* има значение, независимо от матери-

ята. Когато виждаш света като форма, *ти не се* питаш от какво е направен, т.е. от какво е образуван образът, защото той не е *направен*. У *уей* ще рече „не-правене“ или „без-действие“, а „правенето“ е нещо много по-различно от растежа. Когато расте, растението не се „монтира“. Всичките му т. нар. части израстват от него. Когато обаче „правиш“ машина, монтираш отделните ѝ части една по една. Но не това е начинът, по който функционира растението, нито пък този, по който функционираме вие и аз. Нелепо е да си мислим, че храната, която поглъщаме, всъщност се състои от телесни части, които ще бъдат монтирани на нашите тела на мястото на износените. Много глупава идея, защото тези неща растат, а не се правят. Тоест няма да питате от какво са направени. И второ, няма да питате как пък са успели да израснат.

Така стигаме до един преудивителен факт, за който досега не сме си давали сметка, а именно, че т. нар. отделни неща всъщност не са отделени – те са обединени от пространството. Винаги си мислим за пространството като за нещо, което разделя, но запомнете: това, което разделя, също така и събира. В английския език има една много интересна дума – *cleave*. Означава едновременно и „раз-делям“, и „с-лепвам“.¹ Тоест ние сме *сделени* от пространството. Когато наблюдавате някоя далечна галактика, тя ви изглежда едно цяло, защото я виждате от огромно разстояние. Но ако се приближите до нея, привидното вече не се вижда, вместо него виждате отделни звезди. Ние самите живеем сред такава галактика. Ако сме някъде далече в открития космос, може да ни се стори, че нейните звезди се сливат в едно цяло. Но от мястото, където сме сега, няма да съзрем такъв обект.

Но кое е нещото, което обединява всички тези звезди? Ще кажем: „Гравитацията.“ Но *гравитация* е само един от многото начини да кажеш „Не знам“. Гравитацията е като етера, за който навремето смятаха, че е

¹ Е, ако погледнем в речниците, ще видим, че става дума за *омонимия*, но нейсе... – Бел. прев.

онзи всепроникващ *флуид*, преносител на светлината, но по-късно се оказа, че такова нещо изобщо не съществува, защото светлината преспокойно може да се справи и без него. Та тя може да минава и през нищото, т. е. привидно празното пространство. Да се чудиш и да се маеш! Та тук в нашата галактика има какви ли не неща, които изобщо не се връзват помежду си и въпреки това изграждат заедно онова, което наричаме „обект“. И по същия начин, ако слезем на ниво клетъчна структура, ще видим, че ние самите сме своего рода галактики – атомите, от които са изградени телата ни, отстоят на огромни разстояния един от друг, досущ като звездите. Само не питайте кое ни скрепява в едно цяло, това не е уместен въпрос. В тази „материя“ от значение е само нашата *форма*.

Да кажем, че сме се видели някъде и на другия ден се виждаме отново. Как разбирам, че сте вие? Много просто. Помня как изглеждате. Но ако не сме се виждали от години, много малко ще са нещата във вас, които ще съм знаел отпреди. Почти цялата ви т. нар. субстанция ще се е променила. Ако отида да разгледам някой водопад, само след няколко секунди той няма да е същият. Ще си *пада* по същия начин, в същия стил, но *водата* ще бъде съвършено нова. Също така, ако се срещнем утре, вие ще имате същата форма, макар и всичките ви атоми да са чисто нови. Затова казвам, че от значение е само формата, *образецът*.

Ако разгледате някоя вестникарска снимка под лупа, ще видите, че онова, което на невъоръженото око е изглеждало като ясен образ, сега се превръща в поредица от точки и петънца. Тези точки са абсолютно еднакви, но не *образуват* никакъв *образ* и не се връзват помежду си. Но я сменете нивото на увеличение и се отдръпнете назад – хоп! – отново ще се появи образ.

Работата е там, че можете да увеличавате не само пространството, но и времето. За да увеличите нещо във времето, трябва да му придадете по-голяма скорост, един вид да пуснете филма на забързан каданс. Ако посадите семе в земята и снимате всеки ден по един-

единствен кадър, накрая, като пуснете заснетия филм, ще видите, че семето изведнъж ще се раздвижи. Първо ще пусне малък филиз, после този филиз ще почне да расте и изведнъж ще се увенчае с клонки и листа. Накрая ще се появи и самото растение. Ами я си представете, че можехме по същия начин да наблюдаваме и хората, ако ще да са хиляди на брой. Щяхме да видим как клетките на зародиша за нула време се превръщат в бебешки личица, после в деца, подрастващи, възрастни, старци и накрая в черепи, кости и... прах. Лице след лице, които просто идват и си отиват сред цялата тази житейска олелия и така до безкрай...

Но когато наблюдавате всичко това, постепенно ще си дадете сметка, че последователно редуващите се форми се движат или прекалено бавно, или са прекалено сложни, за да бъдат обхванати с поглед. Имам предвид нормално зрение. Но я се отдалечете на известно разстояние, т. е. „увеличете“ времето и ще видите, че непрекъснато се повтарят едни и същи ритми. Те пък образуват един всеобщ континуитет, който свързва привидно несвързаните съществувания. Ако говорим на езика на наивността, бихме могли да кажем, че *образуват* нещо като реинкарнация на *образите*. Това превъплъщение непрекъснато се случва, само че няма никакъв безплътен дух, който прехвърква от случка на случка. Но не е и нужно, както не е нужно да връзваш с въжета отделните точки във вестникарската фотография, за да образуват ясно различим образ.

Знаете ли, че когато гледате телевизия, вие всъщност гледате движещи се точки? Движат се толкова бързо, че изграждат цял телевизионен образ във вашето съзнание – просто така, от само себе си. Но да приемем, че зрението ви е от съвсем различен тип, зрение без памет. В такъв случай ще гледате телевизионния екран и няма да виждате нищо друго, освен разни точки, които се шурат по него, без помен от образ. Естествено, ще си кажете, че това е нещо абсолютно безсмислено, но ако можехте да го видите по друг начин, тукати щяхте да се съгласите, че тези мърдащи точки

ци си имат смисъл, и то какъв – изграждат образ. По тази логика и мистериите, също като реинкарнацията, не изискват нищо „мистично“, за да бъдат разбрани. Те могат да бъдат разбрани, стига да „увеличим“ времето – т. е. да отстъпим назад от несвързаните цветни петънца на живота и видим цялата картина. От тази гледна точка и реинкарнацията е напълно разбираема – става дума за повторемост, рекурентността на сложните житейски форми и модели.

Истинският свят е точно тук, пред вас и във вас. И скоро ще откриете, че аз не мога да ви кажа нищо, което вече да не сте знаели.

ГЛАВА II

ФИЛОСОФИЯТА НА ДАО II

Вече е ставало дума за трите основни принципа на даоистката философия: *дао* 道 или естественият ход на нещата, *у уей* 無為 или „без-действеността“, т. е. флуидният характер на естественото, и *дъ* 德, онази привидно магическа мощ, с която се сдобиваме, когато следваме „пътя на водата“ и линията на най-малкото съпротивление.

Да следваш пътя на водата винаги предполага интелигентност от по-висш порядък – по-си е интелигентно да опънеш платно на лодката си, отколкото да гребеш като гламав, въпреки че някои биха казали, че това е по-мързеливия начин да свършиш същото. От технологична гледна точка ще ти е по-лесно, ако използваш вятъра, вместо да вървиш срещу него, но тук, на Запад, още не сме осъзнали реално факта, че ще проявим далеч по-голяма интелигентност, ако използваме за енергийни източници слънцето, вятъра, приливите и отливите вместо, примерно, каменни въглища. И продължаваме да си живуркаме в това състояние на *глупаво* невежество.

Всъщност, за да разберете каквото и да било във философията на *дао*, не е необходимо да пребивавате в състоянието на *мъдро* невежество. Често срещам хора, които трескаво концептуализират и бранят със зъби и нокти територията на своята концептуализация. Развиват едни усукани и сложни теории за естеството на вселената и мястото на човека в нея, както и начините за неговата реализация. Тези концепции са много ам-

страктни селения, той все повече се абстрахира от естествения свят и започва да живее по-скоро книжен, отколкото реален живот, също както някои предпочитат да живеят с филми, отколкото с реални хора.

С навлизането си в света на концептуализацията човек постепенно се поддава и на онази фундаментална самозаблуда на цивилизацията – да цени света на символа по-високо от света, който символът представя. В нашата култура сме довели това до пълен абсурд: ти официално не съществуващ, ако не притежаваш свидетелство за раждане или паспорт, които естествено не са нищо повече от късчета хартия. За нас записът на случилото се е много по-важен от онова, което действително се е случило и по този повод хабим неизчислими количества енергия, за да записваме какви ли не тривиални неща и да попълваме данъчни декларации. В университета се притесняваме дали документацията е надлежно съхранена в архива, но пък всеки може, когато си поиска, да краде или къса книгите в университетската библиотека.¹

В същото време много хора не вярват в собствената си реалност, докато не прочетат нещо за себе си в пресата или пък се чувстват неловко, ако станат свидетели на нещо фантастично, но няма никой с камера, който да го документира. И ето че някои деца извършват престъпления, само и само имената им да попаднат във вестниците, за да се разбере веднъж завинаги, че тях наистина ги има, тъй като за родителите им критерий за важност си остава именно появата в пресата. Очевидно посланието е следното: ти не си важен, докато не се появиш във вестниците, което ще рече, че едва ли не влизаш в историята.

Ние постоянно записваме – на магнитофонна и филмова лента – онова, което наричаме изчезващи цивилизации, изчезващи култури, изчезващи занаяти, изчезващи видове. И си казваме: „Окей, сега вече може да изчезва, нали го имаме на запис.“ Много важно, че ня-

мало китове и кондори, нали винаги можеш да прочетеш за тях в *Енциклопедия Британика*!...

Това объркване на света на представлението със света на представляваното е направо катастрофално. Затова за нас е изключително важно да се завърнем към света на природата. Но вие може би поддържате теорията, че материалният свят, т. е. този на природата, е без-духовен. Поне мнозина го правят и по същата причина не могат да се примирят с телата си. Всъщност това, с което не могат да се примирят, не е самото тяло, а тяхната *представа* за тяло. Много хора се отвращават от промяната. Отвращава ги самата идея за разложение, което така или иначе е заложена във физическата промяна, както и популярната теза, че колкото повече остаряваш, толкова по-грозен ставаш. Но това просто не е вярно. Стига да са жизнени и здрави, старите хора изобщо не са грозни, независимо от възрастта си. За нещастие обаче ние имаме много, много закостенели представи за красиво и грозно. Ето защо трябва да скъсаме с тези представи – поне понякога, – за да видим ясно как стоят нещата. Винаги можеш да се върнеш отново при тях, стига да искаш, но ще е хубаво, ако от време на време спреш да мислиш за тях. Да мислиш непрестанно е все едно да говориш непрестанно. Аз може да ви изглеждам много приказлив човек, но ви уверявам, че съм също така и добър слушател. В мига, в който някой каже нещо интересно, млъквам и наострям уши. Ако през цялото време говоря, няма да чуя онези интересни неща, които някой друг може да каже и, по същия начин, ако през цялото време мисля, няма да имам за какво друго да мисля, освен за собствените си мисли. Така ще се изолирам от околния свят и ще се превърна в библиотека, в която единствените постъпления са книги за книгите, които вече са в нея. Все едно че съм художник, който не ходи другаде, а само по галерии или музикант, който слуша само концерти. С подобни самоналожени ограничения губим досега си с реалността и ставаме неспособни да бъдем със света, който пък естествено е винаги с нас.

¹ Срв. с *Алън Уотс. Културата на контракултурата. С., 2001, с. 66.* – Бел. прев.

Лаодзъ е казал: „Петте цвята притъпяват зрението. Петте тона притъпяват слуха.“¹ Тоест, ако си мислиш, че има само пет цвята, ти си сляп, а ако си мислиш, че има само пет тона, значи си глух. Както знаете, има един безкраен континуум от цветове и звуци, а спектърът е само удобен начин за класификация.

В древните мистични текстове ще прочетете, че човек трябва да превъзмогне своите сетива. Това изискване обаче много лесно се поддава на изопачаване. В текстовете не е казано, че именно сетивата – очите, ушите и т. н. – създават илюзиите. Създават ги нашите представи за онова, което очите и ушите ни предоставят. С други думи, илюзията – *майя* (което означава и омая) се корени не в представянето (*precept*), а в съпоставянето (*concept*). Разбира се, можете да подходите и много по-творчески към концептуализацията, стига да знаете какво правите – в противен случай вашата собствена концепция за реалност може напълно да ви заблуди. За да си спестите илюзиите, трябва отново да осъзнаете по най-тотален начин и себе си, и околната среда, без да приемате на сериозно която и да било идея за тях и без да използвате точно определени думи. Схващате ли?

Аз, разбира се, си служа с думи, но много-много не им се връзвам, все едно че са лишени от смисъл и просто дърдорят безсмислици. Та в това блажено неведение няма нищо, което би могло да се нарече време или пространство, „аз“ или „другият“. Има само случване, а от случването не се очаква нищо конкретно. В каквото и емоционално състояние да сте, животът си тече по един и същ начин, т. е. нямате никакви критерии, по които бихте могли да го критикувате и да го определяте като добър или лош. Онова, което го има, е съвсем просто и понякога толкова очарователно, че не ви остава нищо друго, освен просто да приседнете и да бъдете там. Да, в илюзорния свят това „да приседнеш и да бъдеш там“

¹ Даодъдзин, XII. – Бел. прев.

носи гръмкото име *медитация*.

Вие знаете за какво става дума и това е изключително важно, тъй като мога не само да ви говоря за дао, но и да ви го покажа, а единственият начин за това е медитацията. Тя е нещо изключително просто, макар и трудно за разбиране, което пък отново се дължи на нашата склонност към концептуализиране. В съзнанието ни се въртят все тези два въпроса: „Това сега защо го правя?“ и „Каква ще ми е ползата?“.

Просто е удивително как във всичко търсим ползата и дори се чувстваме виновни, ако не го правим. Много опасно става, когато тази идея се втълпява и на децата! Всеки си е инсталирал по един специфичен вътрешен глас – не точно „съвест“, аз го наричам „гласа на търговеца“, – който все пита: „Това с какво ще подобри положението ти?“ Ако не финансово, то поне отразявала ли се благотворно на съзнанието ти, така де, одухотворява ли те и прочее в същия дух. Явно не разбираме, че е невъзможно да постигнем състояние, което действително може да се нарече медитация (или *съзерцание*, както аз предпочитам да го наричам), ако се стремим към него с кокретна цел или пък очакваме резултат, изобщо някаква печалба. Още в мига, в който у вас се появят такива желания или очаквания, вие излизате от състоянието на медитация и започвате да се заливате с разни фрази и понятия. Медитацията е единствената дейност (или наука, каквато си е), лишена от всякаква цел в смисъл на нещо конкретно, което се стремиш да постигнеш в бъдещето.

Потокът започва своя път в планината и се спуска към океана. На пръв поглед може да ни се стори, че той си има цел и това е океанът, но докато стигне дотам, водата му се изпарява под лъчите на слънцето и пак се завръща в планината. После пък отново се спуска. Той няма никакво желание да стигне до океана. Всъщност потокът е както на небето, така и в планината, по пътя си, но и в океана. Той е едновременно на всички тези места и, следователно, не отива никъде, той просто *тече*.

Когато попитали един дзен-учител какво е *дао*, той отвърнал: „*Ду* 去! Върви [си по пътя]!“¹ И наистина няма нищо по-добро от това. Човек не може да не си върви по пътя. Потокът го носи, независимо дали му се съпротивлява или не. Когато се съпротивляваш, заприличваш на този, който се опитва да плува срещу течението, а това е сигурен начин да се удавиш. Умението в случая, както и при ветроходството, се състои в това да подходиш интелигентно към течението и да се възползваш максимално от него. Но за нас, особено ако сме членове на западното индустриално общество, е отегчително да се занимаваме с философия, която не преследва никаква цел в бъдещето, камо ли пък практическа. Когато казваме за нещо, че „няма бъдеще“, това е равностойно на „лошо“. Но думи като *цел* и *смисъл* могат да бъдат използвани по най-различни начини. Когато говорим за безсмислен или безцелен живот, най-често имаме предвид някой, който си поставя изключително краткосрочни цели в живота („живее ден за ден“ и т. н.).

Краткосрочните цели стимулират същата игрива плавност, която те обзема, когато разгръщаш страниците на някое лъскаво „новинарско“ списание. Скоро разбираш, че идеята на такива списания е да те държат колкото се може по-далеч от мрачните или сериозни мисли. Няма нито една свята статия, в смисъл да ти даде някаква храна за размисъл, а и свършва прекалено бързо. Позволява ти да надникнеш тук и там, но никога не задълбава в темата. Дава ти просто набор от впечатления, както и картинки – любопитни, сензационни или необичайни, – които те забавляват за момента. Можеш да изчетеш цялата статия и да не запомниш нищо, но тя продължава да те държи в онова състояние на кротко вълнение, в което може би изпадаш, докато

летиш със самолет, чакаш в офис или прелистваш вестниците на закуска. Този тип вълнение е характерно за хората, които живеят с краткосрочни цели. Да живееш така е това, което обикновено се нарича безсмислен живот, докато „смислен“ най-често се нарича животът, посветен на дългосрочни цели, т. е. онова, което наричаме „сериозни неща“. Само че даоистката гледна точка не съвпада с нито една от тези двете, защото даоистът навярно е обмислил много внимателно въпроса за смисъла и е стигнал до извода, че има нещо фалшиво в повечето ни цели, независимо дали дългосрочни или краткосрочни. Ако погледнете по-трезво на състоянието, в което се намира човешката цивилизация, едва ли ще видите нещо повече от това, че хората са се набъркали в една огромна бъркотия. Някой може да попита: „Добре, тогава какво имаме предвид, когато говорим за смислен живот?“ Мисля, че би трябвало да използваме малко по-прецизни изрази от тези, с които обикновено си служим, когато се опитваме да отговорим на този въпрос. Строго погледнато, думите имат смисъл, но самата реалност е смисъл и по тази причина *няма никакъв смисъл*. Думата или представата – която е набор от думи или други символи – функционира като „стрелка“, която ни насочва към нещо *друго* от самата нея. И това „друго“ е нейното значение. Така че когато зададете въпроса „Какво означават дърветата и реките?“, отговорът е, че те не означават нищо, защото не са нито думи, нито знаци, докато не кажете: „Реката е знак за дъжд.“ Тези думи обаче не говорят почти нищо, тъй като реката е дъжд, „изцеден“ от земята. Великолепието на реката е в това, че тя [сама по себе си] е значение и същевременно *няма такова*. В случая можем да говорим за специфично качество на безсмислеността – да нямаш никакъв смисъл и въпреки това да бъдеш смисълът на цялата природа.

Лудвиг Витгенщайн е казал нещо любопитно: има хора, които след дълги търсения остават с чувството, че са разбрали смисъла на живота, но затова пък не могат да кажат в какво се състои той. Ако аз възприемам

¹ Става дума за Юн Мън. Китайското *ду* може да се преведе и като „Продължавай да вървиш“, и като „Върви си“. (Вариант: „Що е път?“ „Пътувай“.) Впрочем Уотс се спира по-подробно на това в Глава VI на *Tao: The Watercourse Way* (Penguin, 1975). – Бел. прев.

нещо, независимо дали човешко същество или свойство на светлината, или пък дърво, цвете, произведение на изкуството, изобщо онова, което съм преценил като важно, бих могъл да кажа, че то има огромно значение за мене. Но ако ме попитат какво представлява това значение, няма да мога да отговоря, защото в действителност – в един по-висш смисъл – природата е *без-смислена*. По този начин и музиката е без-смислена, особено класическата, независимо дали е класическата музика на Запада или тази на Индия и Китай, защото всяка класическа музика е не-репрезентативна. Не-символична е и не представлява нищо друго, освен самата себе си. Тя е форма, рисунък, багра от звуци, както папратта е растителна форма, а кристалите са формата, която приемат определени химически процеси. Както и животните, с всичките им чудесни багри и форми.

Когато гледаме формите на животните и растенията, нашето утилитарно съзнание ни нашепва, че целта на всичко това е оцеляването. Но оцеляването на какво? Ако вече сме определили целия организъм с оглед на неговото оцеляване, тогава можем да заявим, че целта на всички растения е процесът на оцеляване. Накрая ще се окаже, че основната цел на този процес не е нищо друго, а неговото продължение. Тоест, когато се казва, че целта на едно растение е собственото му оцеляване, всъщност не се казва нищо. Това е чиста тавтология. Просто тъпчем на едно място и така до безкрайност.

Бих нарекъл това „инженерски“ подход към природата. В нея се дири единствено ефективността. Инженерът изобщо не се интересува от неефективни процеси. Ако искам да ида някъде, той ще ме насочи към най-късия маршрут, така че да завърша пътешествието си в максимално кратък срок. Според него кое би било ефикасно: да хвана най-прекия път, вместо този, който лъкатуши насам-натам. Но човек тръгва по „заобиколен“ маршрут не само за да нагоди собствения си ход към спецификата на терена, но и заради простичкото удоволствие от лъкатушенето и радостта от самата разходка. Радостта от това лъкатушене и криволиче-

не играе наистина фундаментална роля в живота. Животът непрестанно лъкатуши и се извива насам-натам, но не го прави, защото така му е по-лесно, а просто за удоволствие, заради красотата в самото лъкатушене.

Ризите с интересни растителни десени по някакъв начин радват окото и го успокояват, докато геометричните мотиви и правите линии далеч не винаги оказват подобен ефект, колкото и умело да са изпълнени. Работата е там, че в растителния мотив окото може да *броди*. Разбира се, това също омръзва, както при викторианските тапети, които ти идват в малко повече, ако не престанно са ти пред очите.

Японците обаче много ги бива за такъв тип аранжиране, защото умело се възползват от *пустотата*, празното пространство и на нейния фон поставят някоя съвсем отчетлива криволица или „драскулка“ – както в *икебана* или калиграфията. Аранжирани по този начин, празното пространство и криволицата взаимно се допълват.

Когато тичат, хората с инженерски менталитет не просто тичат, а се занимават с *джогинг* – напрягат сили и се движат по строго определен маршрут. Тези обаче, които наистина разбират бягането, ще *изтаникуват* маршрута. Ще се отклоняват насам-натам и ще припкат едни такива очарователни на пръсти. И са много по-ефикасни бегачи от „джогърите“, защото лъкатушат, следвайки някакъв ритмичен модел и не си втълпяват, че непременно трябва да „стигнат до еди къде си“. Те не се упражняват – в смисъл на някакво задължение. И когато тичат, нямат конкретна цел.

Когато пътувате с конкретно „местоназначение“, цялото ви пътуване се превръща в суетня. Става така, защото, когато пътувате с кола или някакво друго превозно средство, вие се изразходвате в своето суетене да стигнете до *някъде*. Пристигате абсолютно изтощени, защото през целия път сте припирали, напрягали сте сили, без да има нужда от това. Ще се удивите обаче, когато видите колко невероятно бързо ще стигнете, ако тръгнете за *някъде* без да бързате за *никъде*. Но ако ис-

кате да стигнете час по-скоро, ще ви се стори цяла вечност.

Когато опознаете китайското и японското отношение към естествената форма – което всъщност произтича директно от даоизма и на второ място от дзен, а той пък не е нищо друго, а будизъм, повлиян от даоизма – ще видите, че онова, което характеризира цялостния им подход към изкуството, е безцелността на природата. В религиозното изкуство човек обикновено открива живописни и скулптурни изображения на някои много символични фигури. В нормалния случай тези изображения са симетрични, но когато вникнете в даисткото и дзенското отношение към природата, ще откриете, че там основният обект на преклонение и възхищение е именно несиметричното. Въпросният обект може да бъде скала със специфична форма, разположена по някакъв начин в пространството, но в самата скала не е вложено каквото и да било символично значение.

Същото проличава и в дзенските притчи. Когато някой от персонажите пита кое е най-същественото в будизма, учителят обикновено казва нещо от рода на: „Днес май не съм си обул обувките“ и т. н. Знам много добре, че невежите люде ще подирят някаква символика в това и ще приемат отговора като своеобразна алегория. Но не това е смисълът му, както и смисълът на всеки друг дзенски коан.

За да схване смисъла на дзенски коан, човек трябва да е прост, и то доста. Това ще рече да го приеме по най-простия начин, т. е. такъв, какъвто е. В анекдота, който току що ви разказах, учителят изобщо няма предвид носенето или не-носенето на обувки. Нито пък се изразява символично или борави с някакъв код, известен само на посветените. Тогава какво би могло да означава всичко това? Ами чисто и просто учителят говори директно за *дао*, а това е и основният смисъл на будизма. Това е случването, т. е. самата вселена. Просто го приемаш и толкова. А и какво друго можеш да направиш?

Та тези дзенски притчи, както и китайските и японските рисунки демонстрират усет за *дао*. Любимата тема е планински пейзаж с една мъничка човешка фигура някъде в него – примерно, поет, бродещ из боровата гора край поток. Къде ли отива? А къде отива потокът? Ами облаците? Птиците? Всъщност не знаем. Те си бродят. Но в идеята за безцелното бродене можете да откриете и онова, което японците наричат *юген* 幽玄. Тази дума се състои от два йероглифа, които съответно означават „тайнствен“ и „дълбок“. В японската поезия *юген* е чувството, което изпитваш, когато наблюдаваш ято диви гъски и те изведнъж се скрийт зад облак. Същото чувстваш, когато наблюдаваш кораби в морската шир и те бавно се скриват зад някое островче. *Юген* е също да потънеш в огромен лес и да бродиш [до захлас в него], без да помислиш за завръщане.

Ето че получавате някакво специфично усещане от тези поетични образи. Спомнете си обаче какво пее Порги в *Порги и Бес*:

*I got plenty of nothing,
and nothing's plenty for me...*

*За мен всичко е нищо,
но и нищото е всичко за мен...*

Че това е същата идея. Едно китайско стихотворение пък започва така:

Мислите ми ще бродят из великата пустота.

Отново *юген*. Тоест *юген* е усетът за живот и природа. Усещането, че вървиш, без да отиваш никъде. Но не става дума за онова „никъде“, което си представяме, когато видим знака ПЪТЯТ Е ЗАТВОРЕН или внезапно се озовем пред бяла стена. Да вървиш, без да отиваш никъде ще рече, че навлизаш в селенията на многозначното (*pregnant space*). Всъщност не знаеш какво ще се получи накрая. Да използваш пространството по този начин ще рече, че въображението ти просто се рее из него, без да се спира на нищо конкретно. Като някоя

20 59186/02-CA

музикална творба, която загатва за нещо, без да накърнява своята изящност с обяснения. Или като шега, защото шегата е смешна само дотогава, докато не бъде обяснена. Дори и на себе си не обясняваш защо се смееш, защото и това ще развали всичко. По същия начин *юген* има това мистериозно свойство да не подлежи на дефиниция, но затова пък разбираш и виждаш красотата му, както виждаш хумора в една шега, без да се стараяш да го дефинираш. Впрочем по тази причина не съществува и що годе адекватна философия на хумора, поне със сигурност няма *забавна* философия на хумора. Мнозина философи и психолози са писали за естеството на смеха, но по един изключително скучен начин. Да дискутираш върху естетичното от философска или практическа гледна точка е също така безсмислено, както и да се опитваш да откриеш формулата на красивото.

В японската и китайската поезия непрестанно се натъкваме на образи, които излъчват възхитителната красота на безцелността. Нека го илюстрирам със следния пример. В тези страни обичат да строят храмовете си по склоновете на планините, особено ако са покрити с гори. В Япония има едни дървета, наричани криптомерии и много приличащи на секвой, които растат в обширни, подобни на катедрали гори по планинските склонове. Та в Япония често ще видите в подножието на такава гора огромна порта, която отвежда към вътрешността на криптомерийния лес. Портата е украсена с всякакви дърворезби в стила на китайската династия Тан [618–907 гг.], който е и стилът на японската храмова архитектура. Ще има облаци, дракони, *ансари*¹ и какви ли не още чудесии.

Щом влезете през портата, ще видите безброй каменни стъпала, оградени от двете страни с каменни

¹ *Ансара* – във ведическата и индуистката митология полубожествено същество, обикновено изобразявано като прекрасна жена, което обаче може по желание да сменя своя облик, както и ред други неща; приблизителен аналог на нимфите, русалките, но и хуриите. – Бел. прев.

изваяния на кучета-пазачи и бронзови фенери. Като усещане е нещо невероятно, а когато изкачите и последното стъпало, ще видите още една такава порта, най-вероятно с плъзгащи се врати. Минете ли и през нея, ще се озовете в двор, обграден с кленови дръвчета на фона на криптомериите, а отсреща си ще видите и самия храм, красива и огромна сграда. Ако влезете вътре, ще откриете великолепен златен олтар, обкръжен от статуи на буди, кадилници за благовония, златни лотосови цветчета и свещи. Всичко е много красиво, а най-накрая ще видите и Буда, който седи на своя лотосов трон и ви се усмихва.

Та тези обители са построени така, че в следващия миг се озовавате зад храма. И какво мислите, ще видите? Отново стъпала, може би не толкова големи като предишните, които се вият все по-нагоре в гората. Ако изкачите и тези стъпала, ще стигнете накрая отново до храм, но от съвсем различен тип. Най-вероятно ще е шинтоистки и доста сепъл на вид. Или пък манастир, т. е. личната резиденция на настоятеля на храма. Будизмът е намерил благодатна почва в Китай в лицето на даоизма, а тази функция в Япония е изпълнил шинтоизмът, затова и храмовете [на тези религии] се строят на едни и същи места. Е, този път портата ще е съвсем обикновена, като на селски дом, а около храма или манастира ще има малка градинка. През градинката ще минава пътечка, която отвежда до поредните стъпала, стичащи се отгоре. Изкачите ли и тях, ще попаднете в някое гробище, скътано под надвисналите клони на дърветата.

Само че тук ги няма онези грозни каменни надгробия, каквито използват на Запад. Вместо тях ще видите най-обикновени четвъртити колони, издялани от дърво, на които са изписани с йероглифи имената на покойниците. А гробището изобщо не вдъхва онова потискащо усещане, с което сме свикнали тук, просто защото то ни загатва, че всичко тече... и се изтича. А на гърба на гробището ще има още една, съвсем малка обител. Тя неминуемо ще ви привлече и когато стигне-

те до нея, ще надникнете вътре. И какво мислите, че ще видите в светата обител? Огледало.

А зад този храм започва – о, не, за Бога! – още едно каменно стълбище. Ще е съвсем грубо и тясно, изкачващо се все по-нагоре в гората. И ако тръгнете по него, то изведнъж ще се стопи в храстите. Както се казва в едно хайку, „Това бе всичко. Пътекката свърши в леха магданоз“.

Не си ли спомняте нещо подобно от детството си? Когато сте се разхождали в градината и сте оглеждали всяко нещо отдолу нагоре, защото сте били твърде малки, за да гледате отвисоко на нещата (както правят възрастните). Направили сте няколко несръчни крачки в храстите и сте се озовали на една тясна пътечка, която изведнъж е свършила. Къде? Ами да кажем, в леха с магданоз. Защо не? Аз поне си го спомням много ясно, помня и цялото вълшебство на мига. Имах чувството, че точно на това място мога да изчезна и аз, и никога да не бъда открит, а също че тези храсти крият всевъзможни тайни. Така и не пожелах да разбера какви са самите храсти. Това щеше да унищожи усещането...

Ние не можем да си представим онова, което наистина искаме и да го съхраним в съзнанието си, защото така ще развалим всичко – ще се получи само поредната представа. Онова, което търсим, е великата Изненада и с всеки наш опит да я предвидим тя става все побезинтересна. Вселената се гради изцяло на изненадата, затова и основният принцип на *дао* е спонтанността и изненадата. Все едно да извършиш чудо, без да правиш нищо, без да го планираш. Ще видите тук т. нар. *coincidentia oppositorum*, съвпадане на противоположностите¹, каквото например е отношението между правене и случване или между свобода и необходимост. И вие можете да видите това, защото не можете да визуализирате едното без другото – целият процес може да бъде разбран като единство на свобода и необходи-

¹ Термин, въведен от Николай Кузански. – Бел. прев.

мост. Но когато кажем за нещо, че се случва по необходимост, ние отделяме случващото се от неговата причина, а това е един чисто концептуален акт. Както вече ви демонстрирах, реката, океанът и дъждът са [аспекти на] едно и също събитие. Не можете да кажете, че реката е следствие на своя извор. А ако тя не течеше, нямаше да има вода в океана, която да се изпари и да се завърне в реката като дъжд.

Вгледате ли се в *дао*, от една определена гледна точка то ще ви изглежда свободно. Тоест то възниква от пустотата съвсем спонтанно и свободно. Но ако го разгледате от друг аспект, ще видите, че всичко, което се случва, се случва *по необходимост*. Всъщност истината не е в нито една от тези гледни точки. Те са просто два различни начина за класифициране – да наблюдаваш (да обхващаш с поглед) и да раздробяваш.

Ако взема един магнит и започна да го „раздробявам“ от положителния му полюс, като се приближавам към отрицателния, отрязвайки парче по парче, всяко от тези парчета ще има положителен полюс. А самият магнит ще продължава да има положителен полюс, докато не съвпадне с отрицателния, т. е. докато не го нарежа целия и той изчезне. Ако пък започна същия процес от отрицателния полюс, с всяко отрязано парче ще се приближавам до положителния полюс, но магнитът така или иначе ще продължава да има отрицателен полюс.

По същия начин, ако подходите към света откъм единия му край, наречен *необходимост* и тръгнете, режейки го къс по къс, към другия, наречен *свобода*, след всеки отрязан къс ще се изправяте отново пред необходимостта. Така ще се убедите, че всичко, което се случва, се случва по необходимост. Но ако пък започнете да го режете от другия край, наречен свобода, след всеки отрязан къс ще се изправяте неизменно пред свободата, докато не стигнете до необходимостта, на която точка всичко ще изчезне. По тази причина поетът – който след музиканта говори най-красноречиво за *дао* – не философира. Поетът просто ни предоставя един образ

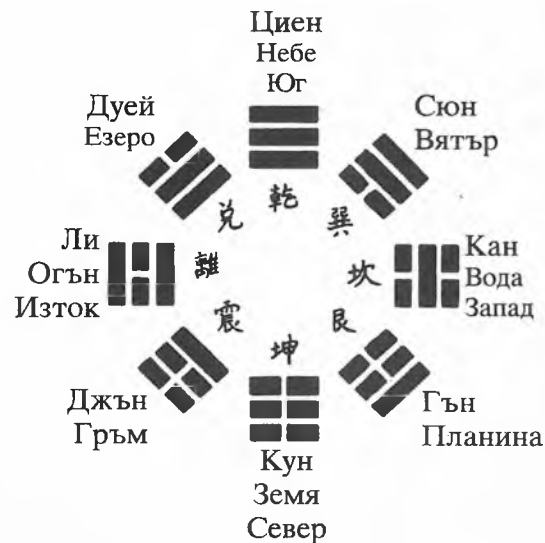
– това е всичко, пътеката свършва в магданоза.

И някой би добавил: казаното е напълно достатъчно.

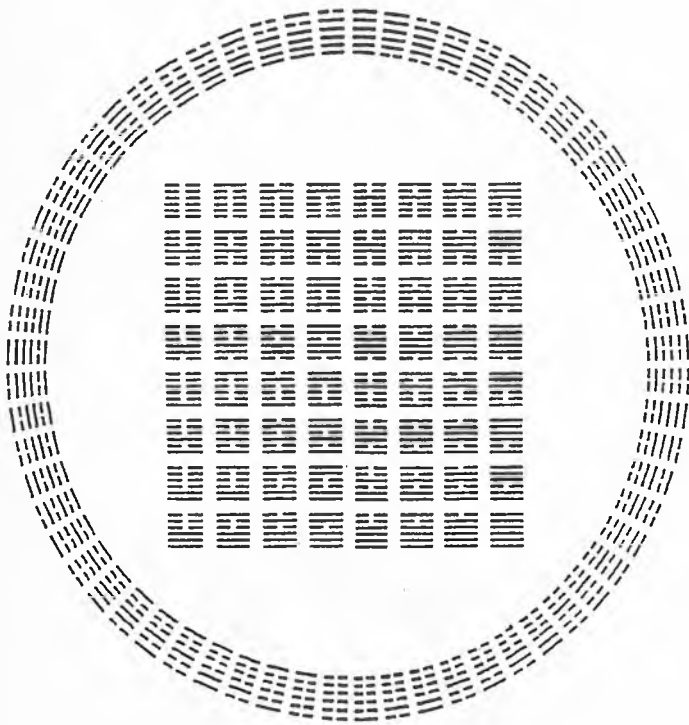
ГЛАВА III

СВЕТЪТ КАТО ОРГАНИЧЕН ПРОЦЕС

Идзин 易經 или *Книгата на промените* се основава на 64 уникални символи, известни като *хексаграми*. Всяка от тях се състои от шест линии, които пък биват два вида: непресечени (*ян*-линии) и пресечени (*ин*-линии). Ако се групират по три, тези два вида линии могат да образуват общо осем комбинации, които се наричат *триграми* и се явяват нещо като междинен етап в развитието на [моногорамната] *ин*- или *ян*-линия в *хексаграма*. Имената на осемте триграми са: Небе, Земя, Вода, Огън, Вятър, Планина, Гръм и Езеро.

На свой ред всяка от тях се комбинира с някоя от останалите седем, в резултат на което се получават 64 двойки триграми и така се връщаме на стартовата си позиция, т. е. на 64-те хексаграми на *Идзин*, които, според китайците, представят отделните елементи или форми на нашия живот.

Хексаграмите – кръг и квадрат

Те например смятат, че можете да разберете в каква ситуация се намирате в момента, като съставите хексаграма. За целта има най-различни методи (с монети, стръкове, пръчици и т. н.) и повечето хора, които ги

знаят, използват *Идзин* най-вече за гадание. Всъщност методите сами по себе си не са толкова важни. Аз лично съм бил свидетел как един дзен учител просто погледна ваза с цветя и след това каза на човека, който ги бе подредил в нея:

– А-ха! Бил си настроен меланхолично, когато си го правел...

Тоест въпросният учител можеше да отгатне в какво душевно състояние се е намирал някой човек в определен момент само по начина, по който подрежда цветя във ваза.

Всяка хексаграма в *Идзин* се съпровожда и от съответното тълкувание. Но нали ги знаете оракулите: от време на време казват и съвсем конкретни неща, но понякога са толкова мъгляви, че можеш да си ги тълкуваш, както си искаш, по същия начин както можеш да извлечеш какъвто си щеш сюжет или образ от петната в теста на Роршах.¹ *Идзин* обаче си има и една специфична особеност: много трудно ще го накараш да си каже мнението, така де, да „изплюе камъчето“. Все едно че разговаряш с някой велик мъдрец, особено ако си имаш нещо конкретно на ум.

Но и на запад има подобен обичай: отваря се Библията наслуки и се избира стих, който ти казва, каквото там има да казва. Това се нарича *библиомантия*. Е, консултирането с *Идзин* е малко по-сложно, затова се прави от едни такива много начетени люде. Една от причините за неговата ефикасност е, че е по-добре да стигнеш до твърдо решение, отколкото до колебливо и това важи почти за всяка цел. Освен това, наличната информация за интересуващите ни проблеми обикновено е крайно непълна, но пък човек явно никога няма да успее да попълни празнините в познанията си, затова понякога е много по-ефикасно, ако взима решения-

¹ Херман Роршах (1884–1922) – швейцарски психоаналитик. Става дума за проекционния тест за изследване на механизма на възбуждаемите представи на децата и възрастните чрез словесни асоциации с петна. – Бел. прев.

та си наслуки. Това повдига и въпроса, който присъства имплицитно във всяка дискусия на тема не-намеса, т. е. *у уей*. Това е и големият въпрос за разликата между изкуствено и естествено, който заема абсолютно централно място в даоския начин на мислене – а по-късно и в дзенския – и е заложен в самата основа на китайския начин на живот.

Някой, разбира се, би могъл да каже, че разграничението между изкуствено и естествено само по себе си е изкуствено. Ако гнездото на оси, например, е нещо естествено, то такава е и постройката, издигната от човешка ръка. Какво всъщност разбираме под думата „природа“? А какво разбират китайците? Нека видим първо как я използваме ние. Ние я използваме поне по два начина. Като изключим общоприетата представа за природата като нещо, в което няма човешка намеса, най-често си служим с това понятие [и неговите производни], когато питаме: „Каква е природата, естеството на това нещо?“

Когато питаме за естеството на дадено нещо, обикновено се стремим да го класифицираме: дали е животно, растение или минерал. Затова и всички ранни писания на запад, посветени на природата, се занимават с деленията или категориите в нея – например, *De divisione naturae* на Йоан Скот Ериугена. След тази творба започват да излизат книги за естествена история, но основното, на което учат, е как да се класифицират разните твари в бестиария, един вид „Кой кой е в зверилника“. Да приемем, че през Средновековието е било нормално да посветиш цялото си време на класифицирането на различните твари в света, но ако разгърнем и по-късните западни изследвания в областта на естествената история, ще видим същото – те се стремят да ни обяснят не нещо друго, а към кое семейство спадат отделните видове рибки, птички, бръмбарчета, пеперудки, цветенца, дръвченца и пр. В този контекст думата *природа* е свързана с класификацията според род, вид или семейство. Само че тази употреба на думата се базира на нейното по-ранно значение, което пък е извле-

чено от идеята, че всяко нещо в света се държи съобразно собствената си природа. В този смисъл има най-различни природи и всичко това тръгва от латинското *natura*, което първоначално е означавало „раждане“ (или „по рождение“), а от него идва и английското *nativity*. С други думи, още когато сте се *родили*, вие сте имали определена *при-рода*, дадена ви от Бога. Нещо такова: в началото Бог рече: „Хей ти, я ела и бъди... *мммм*... пчела, и жуи, както Аз ти наредя.“ Естествено, тъй и стана, и биде пчела... Тоест в началото [на времето] Бог е определил веднъж завинаги природата („натурата“) на всяко нещо и е установил съответните норми на поведение. И тази идея за природния закон е в основата на западната представа за природа.

Западната представа за природа включва и идеята, че в началото е имало един законодател, който измислил идеален план за Вселената. Планът се нарича Логос или Словото – в християнството това е второто лице на Светата Троица, т. е. онзи елемент на божествената природа, който според теолозите би трябвало да се е въплътил в Иисус Христос. В *Символа на вярата* се казва: „Вярвам в един Бог Отец, Вседържител, Творец на небето и земята, на всичко видимо и невидимо. И в един Господ Иисус Христос, Сина Божия, Единородния, Който е роден от Отца преди всички векове; Светлина от Светлина, Бог истинен от Бог истинен, роден, несътворен, единосъщен с Отца, чрез Когото всичко е станало.“

Само че хората обикновено не разбират тази концепция. Казват си: „Че каква стана тя? Все си мислехме, че благодарение на Отца е станало всичко, пък то всъщност било чрез Сина, така де, Словото.“

Или, казано по друг начин: законът – идеалният образец на вселената – е реалният творчески фактор в християнската философия. Това ни навежда на мисълта, че законът на природата всъщност е нещо като свръхестествена линия, по която космическите трамваи ще се движат до края на света. И ето какво се получава: „всяка плът е трева (...) трева изсъхва, цветето увяхва, а

словото на нашия Бог ще пребъде вечно [Исайя 40, 6–8].“ (*Естествено*, че как иначе!) Тъй че да действаш съобразно природата ще рече да действаш съобразно законите, които Господ Бог е установил за всеки отделен вид и за всеки отделен представител на тези видове. Но, естествено, тази идея предполага и възможността да бъдеш неестествен, да се държиш неестествено и да нарушаваш закона на природата, т. е. да вършиш неща, които не би трябвало никога да вършиш. Един вид, можеш да бъдеш естествен, но можеш да бъдеш и неестествен, и дори да престъпваш законите на природата. Това е подтекстът.

Но и китайците са стигнали до тази идея – че хората се държат по неестествен начин – и по този повод има цяла дискусия в трактата на Джуандзъ.¹ Той описва „чистотата“ и „простотата“ в древността – хората не кроели планове за бъдещето, били състрадателни и отзивчиви, без да знаят дали са обичани, и предани, без да наричат това лоялност. Описва как живеели и бродели по света. Не бързали, просто се разхождали. Изобщо животът бил прекрасен. Никой не мислел за нищо. Нямало полиция, нямамо закони и никой дума не обелвал за добродетели и други такива неща. След това обаче великото *дао* било изгубено и на човека му хрумнала идеята за задълженията, както и тази за доброто поведение.

Идеята на Джуандзъ е, че решенията и плановите, които правим, спокойно могат да бъдат оставени на *дао*, също както постъпват котките и птиците, които очевидно са оставили всичко на *дао*. Ние обаче ще възразим:

– Как така?! Че нали можем да прогнозираме бъдещето и да кроим планове за него, значи, можем и да устроим по-добре живота си в сравнение с животните, и да оцееем по-дълго като индивиди. Можем да живеем и по-изискано, именно защото при нас нещата са под контрол.

¹ Св. например Глава XVI. – Бел. прев.

Само че си плащаме за този контрол и цената е нашето угнетение. Колкото повече научаваме за бъдещето и колкото повече можем да го контролираме, толкова повече се безпокоим. По цели нощи не мигваме и си блъскаме главите: „Правилно ли постъпих? Всичко ли обмислих? Дали ще стане?“ Например, ако се смяташ за беден, защото си закъсал с парите, но отнякъде ти дойде достатъчно голяма сума, за да не се притесняваш как ще си платиш сметките, ти най-вероятно ще започнеш да се кахъриш за нещо друго. Дали не се разболявам? Ами ако взема, че катастрофирам? Ще си имам работа с полицията... и т. н. в същия дух. Така де, ако си притеснителен човек, все за нещо ще се притесняваш, каквото и да е то.

Има и такива, разбира се, които ще махнат с ръка и ще кажат: „Да върви всичко по дяволите. Повече няма да се занимавам с тия глупости.“ Само че е адски трудно да бъдеш от тях – и то заради онези, другите, които се мислят за много важни. Тъй като си правят разни планове, започват и теб да ръчат, да разправят: „Хайде, трябва да се включиш в играта. Не можеш само да гледаш отстрани – или играеш, или се махаш.“ Могат дори да те вкарат в затвора, където – естествено! – не е нужно да кроиш каквито и да било планове. Не е нужно да взимаш решения, просто защото правиш това, което ти кажат. Да, ето ви един от начините да се спрем с планирането, но е, как да кажа, някакси потискащ.

Даоизмът – такъв, какъвто го практикуват в Китай – намира последователи сред по-възрастните мъже и жени, които казват: „Е, хубаво, вече е ред на младите да се включат в играта, която ние играхме навремето.“ Те вече могат да се оттеглят и да заживеят в планините. Китайците си имат цял епос за Стареца от планината. Едно от тези прекрасни стихотворения се нарича *В търсене на Учителя* и звучи горе-долу така:

*Под боровете зърнах момче и го разпитах.
То ми каза, че учителят е излязъл сам
да бере билки нейде по чукарите,
забулени от облаци, но къде – не знае.*

На тази идея за оттегляне (или по-скоро „завръщане“) в планината можем да открием аналог и в индуизма: след като си създал дом и семейство, ти трябва да преминеш в състоянието *вана-прастха*, т. е. да напуснеш обществото и да станеш горски отшелник.¹ Става дума за същата идея, само че, за разлика от индусите, китайците са внесли малко повече романтика в нея. Поетът Ханшан² – името му означава „Студена планина“ – е изразил чудесно тази идея да се оттеглиш от привичното праволинейно съществуване, за да се рееш волно като облак и да се стичаш като планински поток. Настроението, което лъха от неговите стихове, е един от компонентите на онова, което японците наричат *юген*. Вече споменах, че това понятие няма точно съответствие в нашия език. Казано приблизително, това е чувството, което изпитваш, когато бродиш из огромен лес, без да мислиш за завръщане.

Едно друго китайско стихотворение започва така: „Мислите ми ще бродят във великата пустота.“ И така, Старецът от планината не притежава нищо, затова и нищо не може да го притежава. Или, с други думи, няма нищо, но пък разполага с всичко. Ето ви още едно китайско стихотворение: „Просякът има небето и земята за своя лятна дреха.“

Да станеш Старец от планината ще рече да следваш идеала за естественост по един доста буквален начин. Идеята за „завръщане в гората“ всъщност означава „да се отърсиш от земните грижи“: „не се грижете (...) какво да ядете и да пиете, какво да облечете“ [Мат. 6, 25] е може би най-поддривният и определено най-непрактичен съвет в Библията. Но, реално погледнато, всеки човек би могъл да се възползва от него – е, стига

¹ Уотс има предвид третия от общо четирите стадия (*ашрами*) в живота на брамина: *брахмачаря* (юноша), *грихастя* (глава на семейство), *вана-прастя* (живот в гората) и *самняса* („отказ от всичко“, „бездомност“). – Бел. прев.

² Живял през VIII в. – Бел. прев.

да разполага с малко по-яки мишци и няма проблеми със здравето си.

В крайна сметка, ако живеете по този начин и се откажете от плановите и прогнозите, вие не правите нищо друго, а просто преставате да градите въздушни кули (които на всичкото отгоре трябва и да изплащате) и всякакви други подобни щуротии. Защото включите ли се веднъж в тази игра и започнете ли да трупате вещ след вещ, всеки ще ви завиди и ще се втурне да ви ги отнеме: оттук нещичко, оттам нещичко и т. н., докато не ви ошушкат до шушка. Тъй че внимавайте да не се хванете в този капан, иначе ще трябва да си наемете пазачи. Но покрай тези притеснения ще хванете язва и косата ви преждевременно ще побелее, да не говорим, че нищо няма да помогне. Така че можете да се върнете към естествения живот, където дори смъртта не е проблем, защото когато умираш, вие просто умираш. Така де, тръгвате и вместо да се притеснявате какво ще стане след това, просто вървите напред. Е, ако стане нещо непредвидено, уви, всичко свършва. Това е положението. Разберете обаче – по-добре е да имате един ден без притеснения, отколкото хиляди дни, изпълнени с притеснения.

Та това е философията на природата според Лаодзъ. Само че трябва да се запомнят някои неща. Първото е, че даоистите като цяло и по-конкретно Джуандзъ са склонни към преувеличения в своите писания, в което може би сами ще се убедите. Но какво толкова? И в нашето общество е нормално група хора да се съберат, за да споделят някакви идеи и като пийнат някое и друго питие, да започнат да възвеличават и преувеличават собствената си философия, знаейки много добре, че преувеличават. Да знаете само какви ги разправят свещениците, като се съберат. Аз съм се наслушал на най-невероятни неща. Нали ги знаете шапките на католиците? Викат им *бирети* – едни такива черни, с разни финтифлюшки и помпон на върха. Ами аз познавам един абат, дето си окачваше баретата на амвона с едно изкуствено чене, което се отваряше и затваряше,

докато по уредбата се чуваше запис на проповед... Сериозно ви говоря!

Та с подобни будалкания всъщност се изтъква важното и свято. Джуандзъ просто се будалка, когато говори за идеализираните принципи на даоизма. Нещата, които казва, са много, много преувеличени и това трябва винаги да го имате предвид, когато четете даоистки текстове. Когато искат да опишат абсолютно естествената личност, те ви описват някой с дълга брада, мърляв и немит, който не прави нищо, ами само седи и когато завали, си отваря устата – така си утолява жаждата. Но това си е чисто преувеличение и този образ е преди всичко символичен.

Най-доброто творение от този сорт е един персонаж, когото в Китай наричат Путай, а в Япония – Хотей. Той е невероятно дебел и носи дълга сопа. Има си и една голяма торба, в която събира разни изхвърлени и непотребни неща, които раздава на децата. Да, щастливият стар тарикат от даоистките легенди. Естествено, че е поредното преувеличение, но този симпатяга предлага своето послание с хумор.

Та ако е вярно, че *дао* е това, от което нищо не може да се отклони, то значи е вярно и онова, че разграничението между изкуствено и естествено е изкуствено разграничение. Затова е възможно да водиш съвсем делови живот, да гледаш деца и пак да бъдеш като Хотей-Путай. Възможно е да водиш естествен живот, но за да правиш това, се иска известна неконвенционална мъдрост.

Ако приемем, че всички изкуствени предмети са всъщност естествени – като гнездата на осите, – то тогава кое ни дава право да казваме, че дадена творба на изкуството е по-естествено от някоя друга? Ако всичко, което човек прави, е естествено, кое ни позволява да кажем, че някакъв начин на живот е по-естествен от друг?

Не забравяйте, че ние разбираме смисъла на думите, като ги противопоставяме на други думи. Разбираме какво е *черно*, като го противопоставяме на *бяло*,

разбираме какво е *едно*, като го противопоставяме на *много* и т. н. Е, на индуистите им трябвало дума, която преодолява всички различия и контрасти. Вместо да нарекат това трансцендентално нещо „едното“ (или „единното“), те го нарекли не-дуалното с мисълта, че макар и тази дума да има логическа противоположност – а именно дуално, – те ще я използват все едно че няма противоположност. Подобно споразумение се нарича социална конвенция. По подобен начин и ние имаме социална конвенция по отношение на художественото представяне на перспективата. Използваме линиите по такъв начин, че дори и да са начертани на плоска повърхност, ние ги тълкуваме така, сякаш притежават и измерението дълбочина.

По абсолютно същия начин и в изкуството има определени конвенции – въпреки че всичко е естествено, обществото приема, че някои неща са по-естествени от другите или че по-пълно представят духа на спонтанността. Тази идея пък е свързана с две основни даоистки представи, наричани „недялан камък“ и „неоцветена коприна“. Ризата от неоцветена коприна е с много приятна тъкан, като муселин. С една такава груба изаящност. Японците имат цяло изкуство, *бонсеки*, което ще рече „отглеждане на камъни“, т. е. да оценяваш камъните според това дали излъчват грубо изаящество. Да се занимаваш с *бонсеки* означава да излезеш и да намериш камък, който е по-камък от другите камъни.

Но аз ви говорех за китайската представа за природата. Само че китайците не смятат, че природата спазва никакви закони. Въпреки това те усещат в нея един базисен порядък, който наричат у *дзъ* 無 则, т. е. „без закон, но не и безредно“. Съвсем съзнателно използвам думата „усещат“, а не, примерно, „разбират“. Ще усетим какво китайците имат предвид, като кажат „порядък“, ако се позанимаем с тяхното понятие *ли*, което първоначално е означавало шарки в нефрит, линии по дърво и мускулни влакна. Работата е там, че т. нар. порядък в природата, както и органичните модели, по които тя играе, никога не могат да бъдат адекватно пред-

ставени с конкретни термини. Но подобно репродуциране на физическата природа чрез конкретни термини е това, което нашите европейски предци са наричали „обяснение“. Не можеш ли да обясниш нещо с конкретни термини, значи ти просто не можеш да го обясниш. По същата причина в т. нар. академичен свят на Запад онова, което не подлежи на описание и обсъждане чрез конкретни понятия, не може да бъде предмет на научно изследване. Това обаче е една много ограничена гледна точка, защото светът, който може да бъде описан, никога не е същият като този, който съществува. Светът от описанието и реалният свят са несъпоставими и това никога не бива да го забравяте, защото иначе ще започнете да си ядете менюто вместо вечерята и да нагъвате парите вместо храната, която можете да си купите с тези пари. Само че хората правят тъкмо това. Ето защо хората, които са хипнотизирани и омагьосани от думите, трябва да бъдат извадени от тази своя омая и върнати в света, в който живеем.

А ние наричаме света, в който живеем, *материален свят*, което пък много тормози онези, които аз наричам *духовни* натури. На тях много им се иска да открият зад този материален свят – който се променя и подлежи на разтление – един друг, духовен свят, който е много по-реален и ще пребъде во веки веков. Най-често обаче се самозаблуждават, защото представите им за тези два свята са абсолютно изопачени. Тъкмо материалният свят е светът на чистата абстракция. Да, така е – материалният свят, поне в смисъла, в който използваме тази фраза, е напълно абстрактно творение. В него няма нищо конкретно.

Това може да ви изненада, но едно малко етимологично изследване ще ви убеди, че нещата стоят точно така. Въпрос: как подхожда ученият към онова, което той нарича „материален свят“? Отговор: с т. нар. квантитативни или количествени методи. Как определяте количеството? Чрез мерки и цифри или, с други думи, като представяте природата чрез абстрактни категории – метри, инчове, секунди, градуси и т. н. – които са точ-

но толкова абстрактни, колкото дължините и ширините на глобуса. А самото понятие *метър* – като в метричен, измерен или измеряем свят – идва от санскритското *матра*, което е със същия корен, от който идва и *майя* или илюзията.

Вече споменах, че едно от основните значения на думата *природа* на Запад е „класификация“: каква е природата, естеството на това нещо? Гръцкото *physis* – от което идва и „физика“ – обозначава свят, възприеман по един определен начин: според своите класове и категории, а тези класове и категории са абстрактни. Когато кажем за нещо, че е „нематериално“, това означава, че то не може да бъде измерено в количествено отношение. То не е равнозначно на нищо, не може да се добави към нищо. То е не-количествено, неизмеримо. Но онова, от което се нуждаем в живота, е не толкова количеството, колкото качеството. Чистото количество е абсолютна абстракция. Качеството – същностното, вкусът на живота, смисълът му – ето това е важното.

Има начини да се измерят качествата, но в нашия език винаги трябва да ги преобръщаме в количества. Когато готвачът отхлупва тенджерата и сипва сол, опитва на вкус, после пак добавя сол и накрая казва: „Ммм, сега е добре“, вече можем да си представим как някой стои зад него и регистрира действителното количество добавена сол. И това ще е поредната количествена абстракция, която съответства на сетивния опит, който пък изобщо не е абстрактен. Но за да върнете хората в реалния свят, ще трябва временно да отмените абстрактното мислене, защото именно чрез него вие разделяте всичко на най-различни различности. По пътя на абстрахирането вие получавате представата, че вие сте едно нещо, а аз – друго и че събитията са разделени едно от друго, по същия начин, както са разделени минутите. Чертаем едни миниатюрни чертички на часовниците си, които разделят едната минута от другата, защото искаме да знаем точно в кой момент едната минута преминава в друга. И тези чертички ни демонстрират чрез своята миниатюрност колко са абстрактни, хила-

ви, мъгляви и нереални. Те се мерки, но не бъркайте мярката с онова, което се измерва. Светът, който може да бъде видян и почувстван без абстракции, е светът, в който вие сте свързани с всичко останало, т. е. с *дао* и целия естествен ход на нещата. Само че вас са ви учили на съвсем други неща, защото сте били баламосвани и заблуждавани от хора, които само дрънкат и обясняват и които са се самохипнотизирали така, че виждат света по един съвсем абстрактен и произволен начин, за който не е задължително да има нещо общо с действителността.

Та даоистът, наред с индуиста и будиста, е голям привърженик на интелектуалното безмълвие. Боже упати, съвсем не искам да кажа, че интелектът е нещо лошо или че трябва да бъдем антиинтелектуални. В никакъв случай! Просто мисленето е също такава част от общия природен процес, както паяжината, изплетена от някой паяк. Паякът изплита паяжината си, за да лови мухи, а съзнанието изплита мрежата си, за да улови вселената. Лошо няма, само че във вселената има и още нещо, освен мрежата, в която тя трябва да се улови. Но за да откриеш това, другото, трябва временно да престанеш да използваш мрежата. Ако искаш да чуеш какво казват другите, трябва да спреш да говориш. Принципът е същият. А ако искаш да говориш, трябва също така да знаеш за какво ще говориш. Тоест, ако думите представят реалния свят, ти трябва да се отвориш за този реален свят, за да можеш да го предадеш адекватно с помощта на думите. Но ние не сме научени да правим това. Повечето от нас непрекъснато се насилват да мислят. Или, с други думи, водим един безкраен вътрешен монолог, защото се страхуваме, че ако този монолог престане, ние също ще престанем да съществуваме. И в известен смисъл ще е точно така. Ето защо даоистите все говорят за не-мислието, че трябва да опразниш съзнанието си, за да можеш да общуваш с реалния свят, без да го изопачаваш.

Вече ви казах, че те обичат да преувеличават. Така те подчертават нещата, за които говорят. Просто трябва

ва да го приемете и толкова. Та като казват, че някакъв си мъдрец бил толкова тих и неподвижен, че цялото му тяло обрасло с мъх, животинки пъптели по него, без изобщо да забелязват присъствието му, дишането му спряло, сърцето му спряло и пр., те просто си служат с хиперболи и метафори. Но със сигурност има даоистка йога, както и даоистка медитация, по същия начин, както има и будистки вариант на медитацията.

Първата стъпка в даоистката йога е да спреш да говориш на себе си. Стига си обяснявал света! Този метод обаче влиза в пряк конфликт с методите на конфуцианците, които са направили голям въпрос от това, което самият Конфуций (всъщност истинското му име е Кун Фудзъ) е наричал „поправяне на имената“, т. е. да внесеш порядък в езика, за да си сигурен, че няма да има обърквания. Само че даоистите казват: „Че как така ще оправиш имената? Вие определете имената, като говорите за тях и по същия начин ги обяснявате. Как обаче ще обясните думите, с които си служите, за да обяснявате други думи? Как можете да сте сигурни, че те са веднъж завинаги изяснени и в пълен порядък?“ А Лаодзъ добавя: „Именуването е майка на десетте хиляди неща [т. е. всички неща].“ И още: „Безименното е коренът (началото) на небето и земята.“¹ Тъй че трябва да се завърнем на стадия на без-именността или немислието, което на китайски е *у ниен* 無念. У означава „не“, а *ниен* е сърце-душа-съзнание. *Ниен* може да се преведе и като „помни“. То е равнозначно на санскритското *шана*, което означава „мигновение“, най-малката частица на времето. Това ще рече да виждате света като едно-единствено мигновение, без да го делите на безброй последователни мигновения.

Но ако опитате, ще се убедите, че е много трудно да спрете мисленето. „Да спреш мисленето“ не означава, че няма да използваш очите, ушите, ръцете и сетивата си. Това означава, че когато видиш куче, ти не си казваш „Ето нà, виждам куче“, а просто виждаш това, кое-

¹ Срв. Даодъдзин, I. – Бел. прев.

то го има. Будистите наричат това състояние „да приемаш света такъв, какъвто е“.

Да го кажем така. Ако аз проведа разговор с някого, той ще чуе моите думи и ще извлече онова, което имам предвид, от същите тези думи. Какъв е смисълът на това? Какъв е смисълът на факта, че аз мога да използвам думи, за да предам нещо на някой друг? Няма абсолютно никакъв смисъл. Просто нещо се случва, също както цветят цъфтят като цветя, водата тече като вода, а вятърът духа като вятър. Примерно аз пиша, а вие четете. Някои хора играят бейзбол, други гледат телевизия, едни плават на яhti, други летят със самолети, а трети се возят на автобуси. То е като музиката. А какъв е смисълът на музиката? Има музика, която се прави, за да има смисъл – някои наричат това „програмирана музика“. Но когато музиката е само музика, тя просто звучи и толкова, а това е нещо чудесно. Когато птиците летят в небесата, защо летят? Когато вятърът се усили, чайките тутакси литват нагоре. В нормалния случай те би трябвало да ловят риба, да се грижат за оцеляването си и изобщо да правят всички тези наистина важни неща. Но щом задуха вятър, те всички започват да се реят във висините и знаете ли защо? Защото обичат да се реят във висините. Просто нещо, което се случва, а щом започнете да гледате на света по този начин, изведнъж ще прозрете, че не е толкова важно дали успявате или се проваляте. Това са произволни стандартни, наложени на света по същия начин, както му налагаме нашите собствени образци и мерки.

Има едно прекрасно китайско стихотворение:

*В пролетния пейзаж
няма нищо възвишено,
но няма и нищо вулгарно.
Клоните растат от само себе си,
някои са къси, други – дълги,
утринната зора сияе само час,
но с нищо не е по-различна от гигантския бор,
който живее хиляда години.*

Та кое е същественото? Да умееш да виждаш всички неща по този начин, защото едно такова отношение е абсолютно базисно за дао. А когато виждаш всички неща по този начин, ти потъваш в безмълвието.

Лаодзъ е казал: „Тези, които знаят, не говорят, а тези, които говорят, не знаят.“¹ Кое не му е попречило да напише *Даодъдзин*... А аз? Какво правя аз? Казвам нещо и същевременно не-казвам. Не се опитвам да ви убедя в нищо. Не се и надявам, че ще извлечете някакво Бог знае какво *послание* (в обичайния смисъл на думата) от това, което ви казвам. Аз просто си играя с думите. Когато говоря, се наслаждавам на звука на собствения си глас и звукът на моя глас е къде-къде по-важен от онова, което казвам. Разбирате ли?...

Имам един приятел, който все се опитва да накара хората да го слушат и когато им говори, им казва следното: „Не се мъчете да влагате някакъв смисъл в звуците, които чувате – просто ги чуите.“

Постъпете по същия начин и с моите думи. Вслушайте се в реалния свят, който е извън тях, а ако слушате по този начин, ще навлезете и в този прословут *реален* свят, където няма никакви разграничения, защото всички разграничения се правят чрез мисълта. Кое то пък не означава, че всичко е еднакво. Просто вселената е такава, каквато е. И това е дао, което не може да бъде изразено с думи.²

Сега вероятно ще попитате: „Как, за Бога, мога да се науча да слушам по този начин? Защото мисля не заради нещо друго, а по принуда и не мога да спра мислите.“ Много просто. Първо, не се опитвайте да си забранявате каквато и да била мисъл. Както даосите казват, това е все едно да биеш барабан, когато си тръгнал да дириш беглец. По същия начин, ако се мъчите да спрете да мислите, няма да постигнете нищо друго, ами ще почнете да мислите как да спрете да мислите, което,

¹ Срв. *Даодъдзин*, XLI. – Бел. прев.

² Срв. *Даодъдзин*, I. – Бел. прев.

съгласете се, ще ви създаде доста проблеми. По-добре оставете ума си да мисли каквото си ще, но вместо да обръщате внимание на смисъла на думите, от които са изградени вашите мисли, просто ги възприемайте като звуци. Чувайте всичко като серия от звуци.

Можем да направим много лесно това, като слушаме музика. Когато *наистина* слушате музика, вие не говорите, а се оставяте тя да ви понесе. Ето защо слушането на музика е вид медитация, особено ако е музика, която не ви кара да мислите. Да, някои хора просто не могат да допуснат това – как така ще ги носи течението?! Музиката винаги пробужда някакви мисли в тях и те се втурват да мислят за собствените си мисли – при което забравят да слушат. Но когато наистина *слушате* музиката, тя обзема цялото ви съзнание.

Ще ви кажа нещо: по-трудно е да спреш да мислиш, докато гледаш нещо, отколкото ако го слушаш, защото сме свикнали да мислим с очите си. Но пък можете да се научите да гледате нещата, без да ги тълкувате. Това не означава, че няма да ги забелязвате. Напротив, ще си гледате колкото ви душа иска, но няма да слагате имена. Светът става много по-различен, когато гледате, без да назовавате, когато спрете да си повтаряте: „Това е глава, това е лице, това е коса, ръка“, защото в същия миг, в който си кажете „Това е ръка“, вие преставате да виждате самата ръка. Но ако *наистина* гледате ръка – и не мислите за нея, – тази ръка става чудесна. Но пък не-мислието не може да се налага. Не можете да пропъдите мислите от съзнанието си. Но ако просто ги слушате по нов начин, все едно са музика, вие ще започнете бавно да се отърсвате от склонността си към тълкувания (със съответната терминология и ценностна система), в която са ви натъпкали като в усмирителна ризница, а това, скъпи приятели, ще бъде и вашето навлизане в реалния свят – света на *дао*.

ГЛАВА IV

ДА ЗАСТАНЕШ НА ПЪТЯ I

Едно от първите неща, които трябва да разберем, е че всяко създание във вселената, което притежава известен елемент на съзнание, се възприема като човешко същество. Тоест, ако това създание притежава някаква чувствителност, то знае и си дава сметка, че какво над него, така и под него има йерархии от същества. Дори една нищожна твар като папатака, която живее само няколко дни, си дава сметка за всевъзможните чудати животинки, полени и спори, реещи се в атмосферата, които ние дори не забелязваме, освен ако не ни се случи да гледаме през микроскоп. Вероятно папатакът е крайно скептично настроен към тези спори и смята, че те са по-низши от него, а в същото време човешките същества са му непонятни, защото ние не можем да се вместим в обсега на неговите възприятия, по същия начин, както квазарът не може да се вмести в този на нашите. Впрочем, нищо чудно, ако нашата вселена се окаже просто един атом в нечий друг свят, а всичките ни галактики да са само пращинки, полепнали по клавиатурата на някое гигантско пиано.

Относителността на личната перспектива е този основен принцип, който, според мен, всеки трябва да разбере, ако иска да схване смисъла на *дао*, т. е. естественият ход на нещата според китайските представи. Независимо къде се намирате, кои сте и какво представлявате, вие винаги сте в средата. Ако застанете на палубата на кораб и обходите с поглед целия хоризонт, който винаги ще отстои на едно и също разстояние, ще решите, че сте в центъра на кръг. Вашите сетива обхва-

шат определена част от пространството около вас и ви оставят с впечатлението, че сте център на света. Там е работата, че всяко нещо в света се чувства по същия начин! Всяко нещо се възприема като някакъв център и това му се струва напълно естествено. Например паяците, хидрите и морските таралежи може да не ни се струват особено естествени. Ако ги видим, се мръщим и си казваме: „Ау, че е грозно, не ща да изглеждам така.“ Но ако *те* ни гледат, най-вероятно ще си кажат: „Какво пък е това ужасно нещо? Що за шуротии върши?“

Кучетата се стараят да се харесат на нас, хората, по един доста забавен начин, обаче котките само ни поглеждат и си казват: „Абе вие сте превъртели. Напълно сте откачили. Ти например защо по цял ден тракаш на тази пишуща машина, вместо да се излежаваш на припек и да си мъркаш от удоволствие?“ От котешка гледна точка ние изобщо не разбираме какво е животът. Всички котки – особено в компанията на себеподобни – се мислят за хора, защото са в центъра на своя собствен свят. Да, така е. Истинското определение на личността е мястото, откъдето тя гледа – средната или централната позиция. И, разбира се, това е смисълът на онази много интересна будистка идея, че само личността може да стане буда, т. е. само човешкото същество може да бъде просветлено, освободено и осъзнаващо своето единство с вселената, просто защото е *сред* нея. Затова будистите наричат учението си Средния път – това е пътят за съществото, което е в средата, т. е. всяко същество. Ако щете ми вярвайте, но аз смятам, че има варианти на йога и пътища към просветлението за червеи, папатаци, охлюви, паяци, птици, изобщо за всички живи същества.

Всяко създание, пребиваващо в своята ситуация, се чувства точно толкова културно, колкото и ние. Всяко създание си има своя специфика и дори свой специфичен снобизъм, защото възприема всякакви неща, които ние дори не забелязваме. Смятаме, че даден човек е културен, щом свири на пиано, цигулка или обича пое-

зия, има голяма библиотека или колекция от картини, хубава къща и т. н. От пръв поглед можем да преценим дали някой е елегантен или не, но ако попаднем в света на рибите, ще се убедим, че там стават абсолютно същите неща. Само че вместо да демонстрират своята изтънченост, като колекционират книги и разни такива, те го правят с гъвкави елегантни движения и почти неуловими потрепвания на опашките си, с които дадена риба показва, че е много по-изящна от посестримите си и ги кара да се пукат от завист: „Ах, какъв финес! Просто гениално. Ех, да можех и аз така...“ Дори най-добрият летец-изпитател не може да наподобии финеса, демонстриран от птиците и рибите в техните главозамайващи дервишки танци.

Сега нека преминем към нещо много важно. Естеството на биологичното съществуване е такова, че ние трябва да убиваме, за да живеем. Дори и вегетарианците нямат изход от тази ситуация, защото и растенията са форми на живот, имат усещания и също се смятат за хора. Когато сдъвчете едно растение: зеле, морков или нещо от сорта, вие му причинявате доста болезнено усещане. Но няма как да не го правите. Единственото възможно решение на тази морална дилема – трябва да ядеш, за да живееш, а за да живееш, трябва да убиваш – е да се отнасяме с почит към храната, да я сготвяме по възможно най-добрия начин и да ѝ се наслаждаваме в максимална степен. В тази ситуация не е възможно друго етично решение. Запомнете това: вие не сте единствените камъчета на морския бряг и дори човешките същества принадлежат на взаимно изияждащи се общности, подобно на рибите или кравите, а накрая все нещо ще изяде и самите вас. Разбира се, човешките същества по принцип не биват изияждани от други, по-големи същества, защото сме се постарали да се отървем от досадници като лъвовете и тигрите. Не бих казал, че наоколо гъмжи от тях. Затова пък ни ядат едни миниатюрни твари – микроорганизмите. В нашите погребални бюра работят явно доста неразумни хора, тъй като се опитват да лишат въпросните микроорга-

низми от най-подходящата за тях храна – човешкото месо. Когато нахисват човешките тела във формалдехид, а после ги заравят в запечатани бронзови ковчежи (вместо да ги предоставят на червеите), от тези тела просто няма никаква полза. Това вече не са човешки останки, тъй като заприличват на късчета пергамент, вместо да се влеят във всемирния поток на живота – най-уместното нещо, което можеш да направиш, когато умреш. Ако се оставим на микроорганизмите да ни изядат би било израз на уважение към Земята, на която дължим всички тези години, през които сме били живи. Да се завърнем обратно към извора на живота би било най-елегантната ни постъпка, а и ще помогне на целия цикъл да продължи своя ход. Би трябвало моментално да започнем една кампания за забрана на погребалните служби, за да ги заменим със съвсем нова система – мъртвите човешки тела да бъдат погребвани направо в полята, та тези поля да имат възможно най-плодородната почва, на която ще расте царевица, зеленчуци, салати, ангинари, лози и т. н. По този начин затваряме цикъла и се превръщаме във всичко, което само по себе си е прекрасно.

Но да се върнем на основната тема. За всяко създание, което чувства, че е личност и знае, че е тук по същия начин, както и вие, това преживяване – „да бъдеш тук“ – предполага обаче и някои ограничения. Много малко са човешките същества, които не ги усещат, а съм сигурен, че също толкова малко са и другите същества, които не усещат тези ограничения. Това създава известно напрежение, от което се състои и самото чувство за „Аз“, че ти си не къде да е, а еди къде си, че ти си *тук*. В края на краищата, всяко създание е отделна форма. Всичко е индивидуално, което означава, че не само вие като организми, но и всяка от клетките, които изграждат вашето тяло, има свое собствено себеусещане. Ако разгледате клетките си през микроскоп, ще видите, че всяка от тях води индивидуален живот. Ако пък изследвате кръвта си, ще видите, че тя е пълна с какви ли не организми, занимаващи се с всевъзмож-

ни конспирации, играчки и заговори – на принципа „всеки срещу всеки“, взаимно се изяждат и изобщо правят същите неща, които правим и ние. От тяхна гледна точка обаче те се чувстват малко притеснени, защото са част от една по-голяма организация. Ние самите сме в същата ситуация, защото лека полека ние, хората, се превръщаме в един общ планетарен организъм с електрична нервна система. В научната фантастика, публикувана през 20-те години, винаги се е смятало, че бъдещите хора ще имат огромни глави, тъй като ще имат много по-големи мозъци и ще бъдат едни такива безкрайно мъдри. Но кой знае защо не стана така. Вместо това сега се случва нещо друго – човечеството си изгражда мозък извън собственото си тяло. Става дума за тази огромна електронна мрежа от телефонни, радио- и видеокомуникации, които чевръсто се включват към компютри. След някоя и друга година и вие ще можете да включите мозъка си към компютър. Ще си имате една джаджа зад ухото, нещо като слухов апарат, свързан с мозъка ви, който можете да включите към компютър. И това вероятно ще е само междинният стадий. Навремето мислехме, че всички електронни комуникации трябва да минават по жици и кабели, но после открихме радиото и телевизията, и се отървахме от жиците. Кой знае, някой ден може би ще се отървем и от телефоните, радиото и телевизията и ще започнем да общуваме по съвсем различен начин, който днес наричаме съкратено ESP, т. е. екстрасензорни възприятия. Но това би означавало, че никой няма да има личен живот, тъй като всеки ще разчита автоматично мислите на другия. Няма да има никаква защита срещу това, защото всеки ще ви вижда като на длан и някои хора сигурно ще възроптаят: „Ама как така, та това е ужасно, нямам никакъв частен живот, което ще рече, че това вече не съм аз.“

А това вече се случи с нашите собствени клетки и неврони. Кой знае, може би в някой момент от еволюцията те ще се разбунтуват, защото са били лишени от правото си на личен живот и са били организирани в

тяло.

Но ето че сега вършим същото със самите себе си, тук, на Земята. Май трябва да бъдем малко по-разумни. По-точно, трябва да направим две неща едновременно. Първо, да бъдем колкото се може по-откровени един към друг, така че ти да не се притесняваш, ако аз чета твоите мисли и аз да не се притеснявам, ако ти четеш моите. Същевременно всеки трябва да запази своята индивидуалност, почти по същия начин, както стомахът, сърцето, бъбрекът и хипофизната жлеза са запазили своята индивидуалност и изобщо не си приличат един с друг. В тялото има невероятна диференциация, независимо от факта, че това е един обособен организъм. Нарочно казвам *обособен*, а не *отделен*, защото под „от-делен“ аз разбирам „откъснат“, а под „обособен“ – някакъв специфичен, различим от останалите модел, който възприемам като едно цяло. Да, нещото може да бъде обособено, без да е откъснато, по същия начин, както лицето и опакото са доста различни едно от друго, но винаги вървят заедно.

Практически във всяко живо същество се таи усещането, че е в центъра на някакво поле, изпълнено с напрежение. То се чувства някак ограничено и, ако мога така да се изразя, че пречи, че е застанало на нечий път – а всъщност е застанало на собствения си път.

А сега, просто така за контраст, си представете обратната ситуация. Да предположим, че всяка сутрин се будите с чувството за пълна прозрачност, без никаква съпротива към външния свят. Представете си, че вие просто се реете или плувате в него: вие сте част от него и той е част от вас, но сте прозрачни един за друг. По същия начин не усещате очите си, когато виждате добре. Но ако имате проблем със зрението и виждате петна пред очите си, вие започвате да ги усещате, започват да ги забелязвате, а те от своя страна започват да ви се пречат по пътя. Мъдрият даос Джуандзъ е казал, че когато дрехите ти прилягат добре, изобщо не ги усещаш, както не обръщаш внимание на колана си, ако не те стяга.

По абсолютно същия начин съвършеният човек не забелязва себе си, защото не се пречка по собствения си път и е станал напълно прозрачен. В този момент може би си мислите, че ей сега ще ви науча на някоя йогистка техника, която ще ви помогне да се чувствате съвършено прозрачни и че това е единственият начин, по който трябва да усещате себе си. Уви, нещата не са толкова прости.

Нека се върнем на идеята, че ние всъщност се съпротивляваме на потока на живота. Застанали сме точно в средата му и се съпротивляваме с всички сили, покрай което и се самонараняваме. Именно чрез тази болка разбираме, че ни има и че сме тук. А хората по принцип са склонни да взимат извънредни мерки, само и само да се уверят в това. Наскоро бях в Мексико. Опитвах се да разбера какво се крие зад всичките тези кървища в мексиканския католицизъм. Защо толкова обичат онези изображения на Христос, които продават по дюкянчетата? Знаете ги – лицето му е позеленяло и изкривено от ужас, цялото е обляно в кръв от трънения венец, от който стърчат възможно най-големите и бодливи шипове, които някога сте виждали... И защо на разпятията най-щателно са изобразени всички белези и рани по тялото на Христа? И защо момичетата в Гваделупа преминават по цели мили на колене, за да се доберат до олтара в катедралата? Защо е всичко това?

Отговорът е съвсем прост. Когато ви заболи, вие разбирате, че ви има и това е част от смисъла на покаянieto. От всички тези изпитания и изтънчени мъчения, на които се подлагате, ви става ясно, че вие наистина съществувате и сте тук. Вие сте препятствие пред потока на живота и когато този живот ви притисне, естествено ви заболява и по този начин разбирате къде сте.

Но въпреки че хората постоянно култивират това чувство – „да бъдеш тук“, – те също така постоянно разправят, че не желаят да имат това чувство за индивидуалност и че биха предпочели да забравят за себе си. Много хора казват: „Ами че аз искам да се изгубя в

някой друг. Искам да си намеря гуру или група, на която да принадлежа телом и духом. Искам да приема такава религия, която ще ми помогне да забравя за себе си. Искам да се влюбя до самозабрава. Или да се напия като скот....“ Дрогата, наречена алкохол, си има и това специфично свойство, че ти помага да „изключиш“. Прави те по-безчувствен към болката и най-вече болката на съществуването, като ти оставя доста смътното и неопределимо усещане, че се извисяваш над болката...

Когато нещата вървят, човек обикновено не се чувства по този начин. Затова хората са склонни да се наливат с алкохол или да взимат някои други субстанции – за да изчезнат или поне да усещат не толкова остро чувството, че се съпротивляват на житейския поток. Повечето хора непрекъснато се борят с външния свят. Наблюдавайте например мускулите си, изобщо цялата динамика на вашето тяло. Ще видите, че вие през цялото време всъщност се борите.

Ако редовно се занимавате със собственото си тяло – поза, мускули и т. н., то тогава често ще стигате до извода, че вие непрекъснато се борите със света. Моята приятелка Шарлот Селвър понякога си прави следния експеримент. Кара някого от групата си да легне на пода и му казва: „Ето виж, подът е здрав и плътен, ще те издържи. От теб не иска нищо друго, а само да лежиш“. После го докосва лекичко и казва: „Даваш ли си сметка, че се насилваш, за да лежиш на пода? Май се боиш, че ако не се стегнеш, ще се превърнеш в някаква безформено желе и ще се разлееш по целия под. Аз обаче те уверявам, че това няма да стане. Твоята кожа, кости и мускули ще запазят целостта на тялото ти. Няма да се разплискаш. Няма от какво да се притесняваш. Не е нужно да правиш нищо друго, просто лежи. Не трябва да полагаш никакви специални усилия, за да не се разлееш.“ Много хора обаче смятат, че ще се разпаднат едва ли не на съставните си части, ако непрекъснато не полагат усилия да запазят своята цялост. Или се страхуват, че ще бъдат погълнати от нещо външно, ако не са постоянно нащрек.

Вижте, аз не съм никакъв проповедник и мисля, че това е най-важното, което трябва да знаете за мен. Не ви казвам да не правите това или онова. Просто ви приканвам да осъзнаете един съвсем простичък факт – ако непрестанно се боите да не се разпаднете, вие непрестанно ще живеете с чувството, че сте самотни, че сте някаква отделна, изолирана форма на живот, която не прилича на нито една от другите форми на живот на земята. Вие сте си просто вие и ако се концентрирате над това, ще можете без ни най-малък проблем да почувствате тази самотност. Не искам от вас да усетите някакво особено *трансцендентално* чувство. Просто искам да усетите това съвсем нормално чувство – че вие сте си вие и сте самотни.

Ето, фокусирайте над тази ваша обособеност. Бих го нарекъл дори чувство за откъснатост, *от-дел-ност*. Така са ни възпитавали всички – да се чувстваме отделни индивиди. Да се чувстваме откъснати от външния свят, а нещата изобщо не стоят така, защото ние сме част от този външен свят, по същия начин, както вълната е част от потока. Но сме възпитавани да не забелязваме това. А щом човек е възпитан по този начин и не забелязва, че е също такава част от света, както вълната от потока, той започва да изпитва тягостното усещане за изолация.

Единственото, което можеш да направиш с чувството, което не харесваш, е да го преживееш колкото се може по-дълбоко – например, да потънеш в най-дълбоките бездни на самотността и дори себичността. Я да ви питам нещо: Вие себични ли сте? Много хора твърдят, че не са. Но Кришнамурти е показал съвършено ясно, че всички тези, които изглеждат добри и питаят най-възвишени чувства, в действителност са мотивирани от същото желание като бандитите, които обират банки. Само че го наричат с по-възвишени имена, за да го прикрият по-добре.

Същото е и с културата. Културата е начин да прикриеш факта, че трябва да ядеш плюс ред други подобни досадни реалности. На времето кралицата на Испания

носела огромни кринолини и изглеждала сякаш се рее из дворцовите зали като някакъв ангел небесен. Веднъж някакъв придворен ѝ подарил дузина красиви копиринени чорапи, но нейният камериер ги върнал със съответното писъмце, в което се казвало: „Нейно Величество, кралицата на Испания, няма крака“. Та в много случаи т. нар. висша култура е само един по-елегантен начин да се прикрие реалността, за да могат на свой ред претенциозните да претендират, че стоят по-високо от низшестоящите, независимо дали хора или животни. Ето ние сме прекалено добри, за да халосаме с чук по челото някой бик или да го разфасоваме с нож, за да го изядем. Вместо нас това го правят касапите в кланицата, после месото идва в месарницата под формата на един съвсем неутрално изглеждащ продукт, наречен бифтек. Но какво е общото между говеждото и говедото? Бифтекът е нещо разфасовано и опаковано. Едва ли този, който го види, ще си каже: „Горката крава“. Опакованият в целофан бифтек изобщо не прилича на крава и няма как да ти заприлича. Ето ви пример за култура.

Ако питате мен, най-религиозните хора в света, най-големите светци са и най-големите мошеници. Познавам колкото щете такива. Не малко от тях са свещеници. Трябва да ви призная, че някои от най-мръсните вицове, които съм чувал през живота си, са ми разказани от свещеници.

Впрочем в юдаизма има едно понятие: *йецер а-ра*. В началото, когато Бог сътворил Адам, Той му имплантирал и *йецер а-ра*, нещо като непокорната съставка на душата. По този начин човечеството се сдобило с една много забавна черта в човечеството и затова всички сме леко непредвидими. Благодарение на *йецер а-ра* Адам бил изкусен от Ева, а тя – от змията, за да изядат заедно онази прословута ябълка. Но евреите вярват, че всичко, което Бог е направил, е добро, включително и *йецер а-ра*, защото ако я нямаше нея, нямаше и нищо да се случи. Всички хора щяха да се подчиняват на Бога и Той щеше ужасно да се отегчава. Само че ако си Бог,

някак не върви да идеш при хората и да им кажеш: „Не ми се подчинявайте“, защото ако те направят това, ще излезе, че пак ти се подчиняват. Господ е трябвало да постъпи по по-елегантен начин. Не казал на Адам да не Му се подчинява, а да слуша и изпълнява онова, което му каже. Само че му подпъхнал и *йецер а-ра*. Така Адам от време на време е щял и да не се подчинява, но пък Господ е можел да каже с чисто сърце: „Е, Аз не съм отговорен.“ Тоест непокорството, склонността към извъртане и мошеничество се случва от само себе си и в крайна сметка всички ги устройва именно това.

Но както и да тълкувате това „непокорство“, то така или иначе е щяло да се случи, защото всеки иска нещо да се случи. И знаете ли защо? Защото усещането да бъдеш ти, да си самотният център на една невероятна възприемчивост, което означава, че ще изпитваш възможно най-неприятни усещания, болки и притеснения, е задължително условие да изпитваш и противоположните усещания, защото тези две преживявания вървят заедно. Ако от една страна искаш да бъдеш всемогъщ и да живееш във вселена, в която се случва само това, което желаш, тогава всичко ще бъде под пълен контрол и прозрачно за твоя разум. Но проблемът е там, че ако всичко се намира под твоя контрол, тогава, дори и да си Господ Бог, всичко неминуемо се превръща в една безкрайна скука. Всъщност всяко същество живее с чувството, че е централният изпълнител в всемирната драма, има чувство за идентичност и т. н., което означава, че смята, че неговата идентичност се различава от всичко останало, което става същевременно в света. Но то напълно произволно определя тези други неща като не-Аз, който не се намира под неговия контрол и знаете ли защо? Защото така може да очаква всякакви изненади от тях – да му скочат, дори да го изядат, – но пък това му гарантира, че няма да скучае.

А сега ме слушайте внимателно. Тези усещания – за самотния, централен, възприемчив и уязвим Аз и това, че живееш сред един огромен чужд свят – са всъщност два аспекта на едно и също усещане. Просто едно-

то не може без другото. А това е хубаво да се знае, защото тогава няма да се паникьосате, когато изпитате онова чувство за личностен разпад. Хората, страдащи от хронично безпокойство, непрестанно се терзаят от съмнения относно непонятните взаимоотношения между това, което чувстват като свой Аз и онова, което чувстват като нещо друго.

Да предположим; че ви притеснява общуването с другите хора. Влизате в ресторант, сядате да вечеряте и ето че срещу вас се настанява някакъв непознат. Не знаете нищо за това лице и най-вероятно ще изпитате известна неохота да завържете разговор с него. Не знаете дали е съвършено нормален или просто откачалка, или пък някое нищожество, което се прави на важен. Ето че започвате да се оградявате със защитни бариери и си казвате, че трябва да внимавате как се държите. Така де, вие искате да направите добро впечатление, а не да си създавате врагове. Но както си внимавате, много скоро ще ви стане ясно, че не вършите нищо друго, а сте втренчили по най-нелеп начин в себе си. Да, на сцената вече се разиграва онази тайна играчка, която хората непрестанно разиграват помежду си – да се защитават от другия, като се стремят да го поставят натясно. Гадни са тези играчки, защото, в интерес на истината, всяко живо същество е едно от проявленията на всичко онова, което го има. Това „всичко“ е същото, което наричаме Бог, ако говорим с езика на религията, а, както знаем, всеки човек е проявление на Бога. Ние *можем* да видим у всеки същото това Божествено същество, което идва при нас по различни и неведоми пътища, но вместо това се опитваме да пречим на другите да осъзнаят това, като им изтъкваме техните недостатъци по най-перфиден начин. И сме много горди, ако успеем да ги смутим и притесним, да ги накараме да се чувстват несигурни и нестабилни. Много напомня играта „кой е по-смел“, в която губи този, който се откаже. Хората непрестанно играят на тази игра помежду си, но истинската причина съвсем не е тази, която те си мислят. Истинската причина е следната: ако

всеки бе осъзнал съвършено ясно, че е проявление на Божественото, в света нямаше да се случва нищо особено. Затова никой не бива да бъде наясно със своята истинска природа. Тоест Системата предизвиква самата себе си с цената на някои дребни неудобства. По този начин се сдобиваме с нашите вечни съмнения, имаме чувството, че са ни вързани ръцете и не сме особено уверени в себе си, а в същото време ни се втълпява, че всеки от нас е отделен, самостоеен, единичен Аз и всичко зависи единствено от него. Така се сдобиваме и с това ужасно бреме на отговорността. Но аз се опитвам да ви кажа нещо друго, за което загатнах преди малко – ако изпитате това чувство до краен предел, моментално ще разберете, че го изпитвате благодарение на неговия контраст с едно друго чувство, чувството, че тук, около вас, има и нещо друго, което сте определили като не-Аз. Тоест чувството за Аз и чувството за не-Аз са взаимно свързани. Те вървят заедно и не можете да изпитате едното без другото, а щом не го можете, това означава, че между тях е сключено някакво тайно споразумение. В действителност те са едно и също нещо, което само се прави на различно, защото ако няма разлика, няма и да разберете, че нещо се случва. Като в онази песен на Боб Дилан, дето казва нещо от сорта: „Аз съм просто човек като теб, аз съм като всеки друг, тъй че няма смисъл да говоря с теб, защото ти си абсолютно същият като мен.“ Ако всички бяхме еднакви и споделяхме едни и същи идеи, нямаше да има за какво да си говорим. Щеше да бъде абсолютна скука, защото всеки друг щеше да бъде нещо като ваше ехо, връщащо се обратно при вас. Все едно сте попаднали в огромна зала с огледала, от която няма изход. Как да не откачиш!...

Сигурно си мислите, че се опитвам да ви убедя, че живеем в някаква шизоидна вселена, но не е така. Цялата работа е следната: именно чрез тези различия и всевъзможни вариации на диференциацията се разкрива единството на всички неща. Има една френска мисъл – *vive la petite difference*, – която е много важна. Фак-

тът, че мъжете и жените имат изконни различия помежду си и никога не могат наистина да се разберат едни други, е много интригуващ, защото благодарение на тази *difference* нещо се случва. А щом нещо се различава от нещо друго, значи го има. Ако не се различава с нищо, значи не е интересно, един вид не съществува. Или е по-скоро *безпредметно*, тоест не си струва да се занимаваш с него. А различията са като двете страни на медала – не можеш да имаш едната без другата, което много ясно показва, че те са [аспекти на] едно и също нещо и не могат да бъдат раз-делени. Затова, когато приемате болезнено факта за собственото си съществуване и че сте сами сред целия останал свят, то тогава би трябвало да признаете пред себе си и още нещо: че усещането ви за *целия останал свят* и усещането ви за *аз* са всъщност двата полюса на магнита – става дума за един и същ общ процес. Тоест истинският ви Аз е онова, което лежи между полюсите, но включва и двата.

Ето това е фундаменталният принцип, на който е изградена древната китайска философия. Това е принципът за *ин* и *ян* – една от най-старите идеи на планетата. Философията на даоизма, която имам предвид, когато говоря за *Идзин* или *Книгата на промените*, се базира изцяло на идеята, че вселената е резултатът от взаимодействието на изконните, основни различия, такива като *горе* и *долу*, *лице* и *опако*, *черно* и *бяло*, *е* и *не е*, *мъжко* и *женско*, *положително* и *отрицателно*. Думата *ян* 陽 на китайски означава южния склон на планината, слънчевата ѝ страна. Думата *ин* 阴 пък означава северния склон, сенчестата страна. Но виждали ли сте някога планина, която има само южен склон, без северен? *Ян* може да означава също така северния бряг на реката, който получава слънчевите лъчи, а *ин* – южния бряг, на който пада сянката. И, естествено, символът *ин-ян* е наполовина черен и наполовина бял. Приличат на две преплетени риби, които се гонят една друга. Те всъщност образуват един по-сложен символ – спирала. Такава форма имат спираловидните мъглявини. Това съ-

що е и позата, в която мъжът и жената правят любов – погледнато по същество, всеки се опитва да проникне в другия. Всеки се опитва да достигне „средата“ на другия, но винаги има някаква разлика и никой от двамата не може реално да достигне центъра на другия. Те са двете части на едно цяло, като лицето и опакото. Колкото и да си въртя главата, никога няма да успея да зърна тила си. Но на този принцип функционира всичко във вселената. Във *Веданта-сутра* се казва, че Господ, всевишният познавач на всички неща, който е и познаващият субект във всички нас, не познава самия себе си (или самата себе си), по същия начин, както огънят не може да опари себе си и ножът не се порязва. Затова за Бог няма нищо по-загадъчно от самия Бог.

Знаете ли как понякога изненадвате самите себе си? Например като усещате пулса си и внезапно разбирате, че във вас кипи живот – като куркането на червата ви, което не вие причинявате. Или хълцането. Дали то е нещо, което *вие* правите или просто ви се случва, както ви се случва дъждът. Това е много спорна тема. Ами дишането? Вие ли дишате или дишането ви диша? Можете да го усетите и по двата начина. Можете да решите да дишате и да усещате, че дишате, по същия начин, както можете да решите да ходите. От друга страна, ако забравите изобщо за дишането си, то пак ще си продължава и тогава може да ви се стори като нещо, което ви се случва. Кое е то? Вие ли растете косата си или косата ви просто сама си расте? Кое ви позволява да взимате решения? Когато решавате, първо решавате ли да решите или просто решавате? Хубаво де, как го правите това? Никой не знае.

Джуандзъ разказва една история за философа, който попитал друг философ: „Как мога да овладеея *дао*, т. е. силата на природата, за да я използвам за себе си?“ Другият отвърнал така: „Че ти не владееш собствения си живот! Той е следствие е свойствената на *дао* приспособимост. Твоите потомци също не са твоя собственост. Те са потомци на *дао*. Вървиш, без да знаеш как става това, после спираш, а не знаеш защо. Всичко то-

ва са действията на *дао*. Тогава как би могъл да го овладееш?¹

Усетете тялото си, кожата, своята плът... уважете и тези ваши прекрасни очи – те са силата, която извлича красивите цветове от всички външни дразнителни. Помислете за ушите си, тези прекрасни мици, които носят от двете страни на главата си. Не се чувствате отговорни за тях, не знаете как са направени, но *те* – това сте *вие* и *вие* сте *те*. Наистина е така. Техните чудесни форми и пищните им арабески от тръби и хрущали, мириадите им взаимно свързани електроники ги свързват и с вашата нервна система – която също сте *вие*, а и всичко останало във вас е не по-малко чудесно.

Но повечето хора като че ли не знаят това. Вместо това смятат, че тялото им е една много сложна машина, която Господ Бог направил в своята безкрайна премъдрост, а те просто са напъхани в нея. Но този възглед е много закостенял. А най-изумителното е, че това тяло всъщност сте *вие*. Всички тези невероятно чудесни *механизми* сте самите *вие*. Но ако желаете, можете да смятате, че те просто ви се случват. Но ако сте казали „А“, ще трябва да кажете и „Б“. Ще трябва да приемете, че вашите решения също просто ви се случват. Ами това, което наричате „себе си“ и на което се случват тези неща? Не знаете дали *вие* ги правите или е нещо друго, което просто се случва. Тогава и вашето *его* и съзнанието ви са също неща, които просто се случват. Те са случки, на които им се е случило да се случат и това е един много интересен път за разсъжденията ви.

Но можете да тръгнете и по другия път. Можете да кажете: „Я да видим сега. Аз наистина съм моите очи, дори и да не разбирам как те действат или как са се случили.“ Но, както вече се спомена, самият Господ Бог не разбира как се е случил Той. Защото ако го разбира-

¹ Уотс преразказва свободно един епизод от *Джуандзъ*, XXII – срв. например *Древнокитайски мислители*, С., 1999, с. 343–344. – Бел. прев.

ше, какъв щеше да е смисълът? Нямаше да има никаква загадка и съответно нямаше да има никаква възможност за изненада.

Ето защо трябва да има и *ин*, и *ян*, и аз често се шегувам с това. *Ян* е ясният и той всичко разбира. *Ин* е тъмната и ще се провали в дън земя, ако бъде разбрана. Но въпреки че се наслаждаваме на контраста между мъжкото и женското, те са също така и две фази на едно и също същество. Вашата *ян*-страна е вашето произволно внимание, всички онези неща, които са ви ясни, цялата информация, с която разполагате, изобщо вашето „ноухау“. Вашата *ин*-страна пък е другата страна на *ян*. Това са вашите подсъзнателни процеси, които дават възможност на *ян* да функционира. *Ян*-страната не знае защо и как функционира, защото функционирането на вашата съзнателна, ясна и интелигентна страна зависи от нещо, което тя изобщо не разбира. И ако *ин*-страната не беше там, и *ян* нямаше да я има, по същия начин, както тук нямаше да има нищо, ако нямаше и нещо друго. *Ин* и *ян* вървят заедно.

Та ако приемете идеята, че *вие* сте вашите очи, сърце и уши, макар и да не ги контролирате чрез вашето съзнателно *его*, то тогава – с малко повече свобода на въображението – ще можете много лесно да прозрете, че по абсолютно същия начин *вие* сте едно цяло с всички останали неща, които стават около вас. Слънцето грее, звездите блесят, вятърът духа и огромният океан неуморно се плиска в скалите – това също сте *вие*. Не ги контролирате, защото все нещо трябва да има, което не контролирате, иначе няма да сте *вие*.

Е, както сами виждате, това е един много опростен и елементарен урок по относителност, но относителността е основата на философията на *дао*. Лаодзъ го е казал много добре във втората глава на *Даодъдзин*: „Щом всички в Поднебесната узнаят, че прекрасното е прекрасно, тогава се появява и безобразното. Щом всички узнаят, че доброто е добро, тогава се появява и злото.“¹

¹ Прев. Бора Беливанова – Бел. прев.

Затова „да бъдеш“ и „да не бъдеш“ взаимно се пораждат и винаги идват заедно. Високото и ниското взаимно се пораждат, дългото и късото и т. н. Тук Лаодзъ изброява един дълъг списък от противоположности, за да покаже, че те неизменно се пораждат една друга. Като онази чудесна малка притча за китайския йероглиф за човек – *жън* 人, – който донякъде прилича на нашето Л. Лафкадио Хърн разказва японския вариант на тази притча, в която едно момиче обяснява на своята помалка сестра значението на този йероглиф. Взима две пръчки и ги закрепва една о друга на земята, после казва:

– Ето това е йероглифът, който означава „човек“, защото нито едната от двете пръчки не може да стои изправена, ако я няма другата да я крепи.

Дълбокият смисъл на тази притча е, че не може да има никакъв *аз*, ако не съществува и *другият* (*не-аз*). А ако се върна на своята първоначална теза, всяко създание в света се чувства като „аз“, т. е. като човешко същество. И това е така, защото в тази ситуация нещото, което се изживява като „аз“ – със своя отделна идентичност – разбира, че е подкрепяно от равностойното, но противоположно усещане за другостта. *Център и периферия, тук и там, сега и тогава, е и не е...* това са *ин* и *ян*, двата полюса, противоположностите, които взаимно се допълват и поддържат. Затова в едно дзен-стихотворение се казва:

*Когато нещастие дойде,
приеми го като благословия;
когато дойде щастието,
приеми го като катастрофа.*

ГЛАВА V

ДА ЗАСТАНЕШ НА ПЪТЯ II

Имало едно време един китайски селянин, на когото му избягал конят. Същата вечер всички съседи дошли да го навестят и все повтаряли: „Ах, каква беда!“ А той отвръщал: „Може би.“ На другия ден конят се върнал и довел със себе седем диви коня. Пак дошли съседите и казали: „Ах, какъв късмет!“ А стопанинът рекъл: „Може би.“ На следващия ден синът му се опитал да обзиди един от дивите коне, но конят го хвърлил на земята и той си счупил крака. Съседите дошли и се затюхкали: „Ах, каква беда!“ А селянинът рекъл: „Може би.“ На другия ден в селото пристигнали военни, които набирали хора за войската, но отхвърлили сина като негоден, нали бил със счупен крак. Вечерта надошли съседите и рекли: „Ах, какъв късмет!“ А селянинът просто казал: „Може би.“

Тази история изразява една основна даоистка идея, а именно че целият природен процес е една невероятно сложна мрежа от взаимносвързани събития. Не е възможно да разбереш дали случилото се е добро или лошо, защото никога не знаеш какви ще са последиците и от бедата, и от късмета.

Познавам една жена, която си бе напълно щастлива, докато не наследи два милиона долара и тогава изпадна в абсолютно окаяно положение, защото се страхуваше от всички, особено от властите, че се канят да я оберат. От друга страна, предполагам, че всички знаем случаи, в които някое нелепо премеждие и инцидент са ни избавили от по-лоша участ или пък са ни дали въз-

можност да се запознаем с някого, да се влюбим или да завържем приятелство. Човек никога не знае в каква верига са свързани отделните събития.

Та по тази причина даосите били настроени критично към две неща: първо, думите и второ, намесата в естествения ход на събитията. За разлика от тях конфуцианците, които били винаги начетени люде, имали една практика, наречена поправка на имената. Но за да ви представя тази идея, би трябвало преди това да ви опиша накратко конфуцианците, защото те са имали своите положителни и отрицателни страни. Отрицателната им страна е техният прекален интерес към научната дейност. Само че в историята на китайската цивилизация не е отбелязан нито един що годе значителен научен успех, който да е дело на конфуциански учени. Те били схоластици, а схоластикът в ония времена е човек, който се хваща за буквата, вярва безпрекословно в онова, което съдържат старинните текстове и писания, рови се непрестанно в тях и ги знае почти наизуст, т. е. нещо като като равин или християнски теолог. Но мистиците никога не са се интересували от теология. Мистиците се интересуват от прекия опит и затова – макар че може да им се присмее и да кажете, че не са никакви учени – те са емпирици в своя подход. А даосите в качеството си на мистици били единствената по-голяма общност в древен Китай, които сериозно изучавали природата. От самото начало се интересували от нейните принципи и техните книги били изпълнени с аналогии между даоисткия път на живота и поведението на природните сили в лицето на водата, вятъра, растенията и камъните.

В много пасажи Лаодзъ оприличава *дао* на вода: тя не се съпротивлява, но няма нищо по-силно от нея. Винаги следва линията на най-слабото съпротивление, от което хората се възхищават, но затова пък винаги се стреми към най-ниското, от което хората се отвращават. В даоизма се отделя голямо внимание на водата, растенията и растежът като процес. Много неща са казани и за вятъра: за това как вятърът прави музика с

дупките в природата, като духа в тях [като на флейта] и от всяка изкарва специфичен тон. Колкото и странно да звучи, но именно на даосите китайският народ дължи своите научни постижения. Само че те никога не са изобретили нещо подобно на западната технология и за това е имало достатъчно много причини. Някои от тях са чисто географски, но една от основните причини защо китайците не са създали развита технология е свързана с тяхното специфично отношение към имената и природата.

Колкото до имената, даосите винаги се присмивали на идеята за поправка на имената. Казвали така: „Вижте, когато съставяте речник, вие трябва да определяте думите с други думи. Но с какви думи ще определите най-първата дума?“

Когато бях малък, исках да напиша книга, която ще съхрани навеки фундаменталните принципи на човешкото познание. И първото, което написах, бе азбуката. Тогава започнах да си блъскам главата как да опиша произношението на всяка буква. В крайна сметка се опитах да реша проблема чрез други букви, без да си давам сметка, разбира се, че по този начин попадам в порочен кръг. Чисто и просто, за да разбереш думата, ти трябва да имаш нещо друго, с което да я съпоставиш, а това е един много загадъчен проблем.

Вероятно си давате сметка колко много неща научаваме като деца, особено от други хора, които обаче никога не са били ясно казани. Например как разбирате дали този, който ви казва нещо, е сериозен или се шегува? Тази неяснота е предизвикала сума ти недоразумения, дори между възрастни. Процесите, необходими за разбирането и на най-простото изречение, са изследвани, проучени и анализирани, но въпреки това ние все още не знаем как мозъкът на едно дете се справя с тази изключително сложна задача. Всъщност задачата *изглежда* изключително сложна, когато някой седне да я анализира, но трябва да разберете, че анализът е само един от начините да усложниш нещата, особено ако те са съвсем прости.

Да знаете само колко усилия се хвърлят в академичните среди, за да се доказват всеизвестни истини. Е, те ще кажат, че трябвало да се уточни това, което уж всеки знае. Но как да го разграничим от останалото и да го забодем с карфичка там, където му е мястото? Това също е и целта на закона и се е превърнало в част от правовата система. Затова е такъв и юридическият език: когато някой иска да съобщи дори и най-простото нещо, използва термини като „завеждавам“, „прехвърлям“ и т. н., вместо да каже просто „давам“, защото иска да е сигурен, че няма да има абсолютно никакво съмнение в това, което е казал. Но истината е, че когато описваш нещо с думи, колкото си по-конкретен, толкова по-големи съмнения пробуждаш. Та затова даосите възприели едно изцяло хумористично отношение спрямо конфуцианския интерес към правилното изписване и изговаряне на имената. Общо взето, те твърдели, че нещата всъщност никога не могат да бъдат изречени.

Играли ли сте някога на „виш“? Името идва от *vicious circle* („порочен кръг“) и всеки играч има екземпляр от един и същ речник. В шапка се поставят листчета с изписани на тях думи и реферът изтегля една от тях – примерно, *ескалатор* – и я прочита високо на глас. Всеки играч поглежда определението ѝ в речника и от него избира една ключова дума, след което я търси на съответното място. Пак избира ключова дума и пак я търси, докато накрая не стигне до определение, в което фигурира думата *ескалатор*. Първият, който успее да завърши цикъла, извиква: „Виш!“ и се обявява за победител. Това показва, че речниците са съвършено циклични, стига да не са илюстрирани, защото това е друг и напълно различен начин да разбереш смисъла на думите. Иначе речникът си е един абсолютно цикличен процес. Той просто си играе на *самоопределение*. Ако взема финландски тълковен речник, в който всичко е написано на фински език, той няма да ми каже нищо, защото нямам ключ към него. Тъй че ключът към езика изобщо не е „комуникабелен“ в чисто езиков план.

Та по тази причина даоистите били скептично настроени към способността на думите да описват процесите във физическия свят.

Само че китайският е много специфичен език, защото в него няма нито склонения, нито спрежения. Има си начини – в отделни случаи – да се покаже дали глаголът обозначава действие в бъдещето или миналото, но в общи линии буквално преведеният китайски текст звучи като телеграма. Например началото на главата за *дъ* в книгата на Лаодзъ,¹ т. е. главата за силата или добродетелта, дословно гласи следното: „Висшата добродетел не е съзнателна. Затова има добродетел. Низшата добродетел се вкопчава в добродетелта. Затова няма добродетел.“ Стилът е толкова лапидарен, че се налага леко да го „разводним“, за да прозвучи смислено на нашия език и тогава ще получим следното: „Висшата форма на добродетелта не се осъзнава като добродетел и затова наистина е добродетел. Но низшата форма на добродетелта толкова държи да е добродетел, че изобщо не е добродетел.“ Е, това е един доста комплициран начин да кажеш нещо. Китайският го предава повече от пестеливо, но по този начин съхранява възможно най-широк обхват от значения.

От друга страна, нашият и японският език са подходящи за описанието на технологични процеси. Знаете онези книжки с инструкции, които се продават с електрическите уреди. Казват ти кое да направиш първо, кое – второ, трето и т. н. Но ако трябва да направиш същото с някой китайски продукт – с инструкции, преведени от китайски – и не знаеш как да го сглобиш, значи, просто не ти е провървяло. Нищо няма да разбереш от инструкциите. Но китайският си има и своя чар, който компенсира тези дребни недоразумения – на него можеш да кажеш няколко неща едновременно и да ги имаш всичките предвид.

Наред с прозрението, че езикът е „мрежа“, която никога не ще „улови света“, даоистите също така не жела-

¹ Срв. *Даодъдзин*, XXXVIII. – Бел. прев.

ят да се месят в естествените процеси. Онова, което си мислите, че е добре да се направи, може да е добро само на първо време. Накрая може да се окаже истинска катастрофа. Ето ви един прост пример, при това много актуален за китайците и всички азиатски народи. Какво ще кажете за проблема за пренаселеността? Как, за Бога, да се справим с него? В миналото броят на населението на Индия и Китай е бил периодически регулиран от епидемиите на холера и други заболявания, както и глад, които са покосявали милиони хора. Но сега, с помощта на модерната медицина и земеделие, ние почти сме ликвидирали опасността от подобни бедствия. Но ето че се появява една нова чума, този път приела формата на човешки същества, които са прекалено много. Съгласете се, че не можеш току така да тръгнеш и да разстрелваш тези хора, без да ти мигне окото. По-добре си е, ако го прави холерата, тъй като тогава няма да има личен елемент – тя не питае зли чувства към никого. Но когато човешки същества решат, че трябва да се отърват едни от други, това вече наистина е проблем. Ето защо даоистът се е убедил, че не бива да се меси в хода на събитията, тъй като те са прекалено сложни, за да бъдат осмислени със словесни интерпретации. Всичко това, което наричаме научно познание, е само словесна интерпретация на случващото се. Тя подбира някои неща и ги нарича добри, после подбира други и ги нарича лоши, докато даосът усеща, че той не знае – в чисто словесен план – дали дадено събитие е добро или лошо. Може да му е неприятно случилото се с него, но той може също така да приеме, че това просто е било най-уместния начин да попадне в определени обстоятелства, а тези обстоятелства, както и чувствата, които са предизвикали в него, ще преминат. Както казва Лаодзъ: „Силният вятър не духа цяла сутрин, както и проливният дъжд на вали цял ден.“ След това продължава: „Дори небето и земята не могат да направят нещо дълговечно, а какво остава за човека.“¹

¹ Срв. *Даодъдзин*, XXIII. – Бел. прев.

Ето че стигаме до едно от основните понятия в даоистката философия – у *уей* 無為, за което вече е ставало дума.¹ У означава „не“, а *уей* – „правене“, „намеса“, „работа“, „да си пъхаш носа“ и т. н. Тоест у *уей* ще рече „не се меси“, „не се стреми“. Всъщност, може би най-добрият превод е „не насилвай (нещата)“. Например, отваряте брава и ключът заяжда. Ако го насилите, най-много да го счупите. Затова започвате лекичко да го местите напред-назад, наляво-надясно, докато не налучкате най-подходящото положение, за да се превърти. Ето това е смисълът на у *уей*. То не значи пълна пасивност. От една страна, означава „не се меси“, но от друга, няма начин да не се месиш. Дори когато само гледаш дадено нещо, ти пак се месиш, защото самото ти съществуване от определена гледна точка е намеса в околната среда. Да, така е. Всичко, което правиш, променя равновесието. Дори и да седиш абсолютно неподвижно, ти продължаваш да дишаш и това променя естеството на нещата, ставащи около тебе. Излъчваш топлина и това също все нещо променя. А когато се храниш, вече наистина променяш не на шега някои неща. Ето че не можеш да избегнеш намесата и все пак максимата гласи: „не се меси.“ Затова смятам, че истинският ѝ смисъл е: „не насилвай нещата.“

Е, какво ще направите? Ами ще се месите, нека е колкото се може по-мъдро. Тоест намесвайте се в тази насока, в която нещата вече се развиват. Все едно че плаваш с платноходка. По-си е добре да опънеш платно на лодката си, вместо да гребеш, защото това изисква по-малко енергия. Просто използваш вятъра. Но я си представете, че вятърът не духа натам, където искате да отидете. В такъв случай ще трябва да се научите да лавирате. Вятърът през цялото време духа в платната ви, а вие всъщност вървите срещу него. От тук идва и идеята за *джудо*. На японски това означава „деликатно дао“, т. е. „деликатният Път“. Основният принцип е, че ти никога не си атакуващ. Но зад *джудо* се крие една

¹ Срв. Глава I. – Бел. прев.

по-дълбока философия, наричана *айкидо*, т. е. пътят на *айки*. А идеята на *айкидо* е, че ти никога не можеш да бъдеш атакуван, защото когато някой те атакува, ти вече не си там. Или си там, но под формата на вакуум, така че нападателят ти бива засмукан от собствената си сила, която влага в атаката. Джудистът винаги използва силата на противника си, за да го повали. Когато искаш да тръгнеш някого на тепиха, трябва да издебнеш момента, в който неговата сила преминава върхната си точка, т. е. започва да спада. В този момент можеш да придадеш част от собствената си сила на противника и той ще загуби равновесие, защото на твоя страна вече е и *гравитацията*.

Джудо е една от японските модификации на даистката философия. Макар да е сравнително ново изкуство, то се базира на същите идеи, на които се базират китайските методи и в сегашната си форма е нагледна демонстрация на принципа *у уей*. Повтарям, *у уей* изобщо не е пълна пасивност, както може да ви се стори, ако го преведете буквално. Не става дума да бездействаш, да не правиш нищо, а да живееш с нагласата, че не бива да насилваш нещата. Във всяка ситуация трябва да откриеш накъде духа вятърът и да нагласиш платната си според това. Това е *у уей*. Но как да разберем накъде духа вятърът? Ученият сигурно ще каже: „Ами трябва да направим много прецизен анализ на ситуацията, за да установим какво всъщност става.“ Зад тази стратегия се крие нещо изключително интересно. Учените са подхождали много сериозно към този анализ и така са стигнали до извънредно важната наука екология. Екологията изследва целия комплекс от взаимоотношения между отделния организъм и неговата околна среда, а те са направо фантастични. Ако изследваме например екологичните взаимоотношения между човека и света на микробите, ще попаднете на една сюрреалистична гледка и вероятно ще се почудите кои микроби са „добрите“ и кои – „лошите“. Ако искате да се отървете от „лошите“, без да се отървявате от „добрите“, ще стигнете до извода, че ще ви трябват и някои от „лоши-

те“, защото в противен случай „добрите“ ще станат на пух и прах. Някои лекарства имат почти същия ефект върху телата ни, както ДДТ върху земеделските култури. Те изобщо не подбират и покрай сухото изгаря и мокротото. След време ще се усъмните дали изобщо е възможно стриктно разграничение между *добро* и *зло*, защото всяка група и всеки биологичен вид трябва да има *враг*. Това е едно важна особеност на взаимно изяждащото се общество, което наричаме царство на живота. Ако нямате враг, ще започнете прекалено да се размножавате. Нали нищо не ви заплашва, защо да не изядете всичките си хранителни запаси? Няма страшно, та вие сте толкова много! Всичко това ви прави самонадеяни. Горди сте, че не ви се налага да се борите за живота си, но ето че мускулите ви започват да омекват и постепенно преуспялата група се проваля. Група, която е успяла да унищожи всички свои врагове, неминуемо ще се разпадне – такъв е животът. Тук възниква въпросът: можем ли да съхраним човечеството без кръвопролития? Не можем ли да измислим някаква нова игра на мястото на войната?

Един от проблемите на днешната международна политика е, че Съединените щати, с огромния им просперитет и необятни възможности за безгрижен живот, трябва да имат външен враг, за да запазят форма. Студената война може да е пълна безсмислица, но ще ви кажат, че една атомна война между Русия и Щатите би затрила цялото човечество, затова населението трябва да бъде залъгвано с други занимавки. По същата логика трябва да водим войни като тази във Виетнам – за да поддържа патриотичния дух у всеки, да си създаваме врагове и да не оставяме военните без работа, защото ще забравят как се воюва. Отвратително, но така е откакто свят светува. И моят въпрос е: можем ли изобщо да накараме човечеството да заживее по нов начин, без кръвопролития, убийства и изтезания?

Същото важи и за бизнеса, и то почти буквално. Ако съсипете вашия конкурент, няма да имате мотиви да произвеждате нищо свястно и по някое време ще се

появи някой с качествен продукт и ще ви съсипе, въпреки всичките ви досегашни успехи. Винаги има някакъв самоубийствен елемент в стремежа към успеха. Нищо не е толкова измамно като успеха. По тази причина даосите винаги са предпочитали да бъдат въздържани и предпазливи. „Предпазлив, казва Лаодзъ, като този, който прекосява река през пролетта.“ Това означава да отчиташ и прииждащите пролетни води, и леда, който все още не се е разтопил напълно и не знаеш колко е здрав. Затова даоистът се стреми да си изгради усет за ситуацията – такава, каквато е. Стреми се да долови интуитивно какво действие е нужно да предприеме в различните ситуации. Прави го интуитивно, защото смята, че никога няма да го открие по аналитичен път.

Ако искаме да изразим горното със съвременни западни понятия, трябва преди всичко да си дадем сметка, че нашите глави са екипирани с едно абсолютно фантастично нещо, наречено мозък. С неговите милиони и милиони неврони той е най-удивителният компютър, който някога е създаван. В основата на даоисткия светоглед е идеята, че ти разполагаш вътре в себе си с най-удивителното средство за анализ, което съществува в познатия нам свят. Номерът е да го накараш да работи за тебе. Или поне да се опиташ. Вместо да разчиташ само на т. нар. произволно внимание (което означава, че ще можеш да мислиш само за три неща едновременно), трябва да използваш също така и интуицията. Много малко хора могат да вършат четири неща едновременно, без да си служат с молив. Може да го направи професионалният музикант, като изсвири едновременно четири мотива от една fuga. Органистът ще ги докара и до шест, защото „свири“ и с краката си. Необходим е обаче доста голям тренинг, за да го постигнеш само с помощта на произволното внимание, но дори и да можеш да обработваш наум по шест варианта наведнъж, светът около нас има неизчислимо повече варианти, които текат едновременно. Опитай се да обмислиш всичко това само с твоето вербално мис-

лене. Например сключил си бизнес-контракт и искаш да изчислиш всички варианти. Но винаги ще има и такива, които не ще успееш да предвидиш. Да кажем, партньорът ти ще стъпи на динена кора и ще си счупи врата. Но дори и да си предвидил тази възможност, ще има още колкото щещ, а ти просто не можеш да обмислиш всичките. И тогава възниква следният въпрос: дали е по силите на човешкия мозък, с неговото невероятно сложно устройство, да осмисля реалността подсъзнателно, т. е. по начин, по който неговото повърхностно съзнание не може да го направи. Даоистът би казал, че това със сигурност е възможно. Ако се научите да използвате мозъците си, като ги оставите да се заемат с проблемите ви без намеса от страна на повърхностното ви съзнание, това ще ви даде и тяхното решение. Ето защо, когато започнете наистина да усвоята даоистката и дзен-будистката практика, ще стигнете и до момент, в който ще се учите да действате, без да взимате решения – или, ако използваме едно не толкова прецизно, но по-точно понятие – без да *избирате*.

Кришнамурти често говореше за това – да възприемаш, без да избираш. Той казваше: „Свободата е точно това състояние, в което не трябва да избираш.“ Да, това звучи парадоксално, защото ние винаги говорим за свободата на избор. Но изборът в този смисъл на думата не е форма на свобода. Какъв смисъл Кришнамурти влага в думата „избор“? Това е моментът на колебание преди взимането на решение. Когато мисълта ви се люшка насам-натам. Също като онези, които грабват писалката, за да напишат нещо важно, но известно време я въртят нерешително между пръстите си и чак тогава започват да пишат. Когато човек отиде някъде и започне да се колебае, да се чуди кого да заговори, в този момент той избира. Но когато влезе в стаята и тутакси заговори някого, без да се колебае, ние казваме, че той е *решителен*. А това е смешно, защото това всъщност означава, че той непрекъснато взима решения, непрестанно избира.

Дзен-будизмът, който е своеобразно продължение

на даоизма, възниква от брака на даоизма и будизма през V в. н. е. и се развива през следващите няколко столетия. В *дзен* те обучават по такъв начин, че винаги действаш, без да избираш. Примерно покривът на учителя е прокапал и той обявява това на двама монаси, които са дошли да го навестят. Монасите излизат. Първият се връща веднага с едно сито, което поставя под стичащите се капки. След малко се връща и другият – с кофа. Най-вероятно учителят ще похвали първия монах, този със ситото, който се е върнал веднага. Не че това е най-подходящия начин да се справиш с теч, но е напълно в духа на *дзен*: действаш, без да избираш.

При някои хора ще забележите същия тип поведение. Те никога не се колебаят. Когато нещо трябва да се свърши, те просто грабват първото нещо, което виждат и го правят. Това отново е действие в духа на *дзен*. Затова *дзен*-учителите постоянно разиграват игрички със своите ученици, като им задават дилеми, на които те трябва моментално да реагират. Естественото, едно от нещата, които не бива да правиш в подобна ситуация, е да не си припрян, защото припряността също е форма на колебание. Когато някой бърза да хване влак, той започва да се мотае в собствените си крака. Прибързаността забавя. Все едно се опитваш да развиеш висока скорост във водата, карайки лодка с тъп нос.

Онова, което *дзен*-ученикът се опитва да постигне, е плавната, спокойна, но непоколебима реакция към предизвикателството. Кое то пък може да се направи с онова, което китайците наричат *у ниен*, а японците – *му нен*. У, както знаете, е „не“, а йероглифът за *у ниен* се състои от два компонента – „сега“ и „ум-сърце“, и означава „мисъл“. Получава се „не-мисли“, но ще е по-добре да използваме психологическото понятие *блокиране*. За хората, които се колебаят, пипкат и не знаят какво да изберат, обикновено се казва, че са „блокирали“. Така че *у ниен* е раз-блокираното съзнание, което изобщо не се двоуми, също като реката не се двоуми, когато тече. Когато пляскаш с ръце, звукът се появява без никакво колебание. Когато Луната изгрее, водата изобщо не се

колебае да я отрази, а го прави още в същия миг.

Та въпросното моментално отражение или тип резонанс е онова, към което се стреми *дзен* – да научи индивида как да реагира на околната си среда. Тази реакция се постига в зависимост от степента, до която той е опознал себе си, за да стане едно цяло с онова, което го обкръжава. Неговата способност да реагира нараства до такава степен, че той започва да се изживява като част от околната среда, а не като някой, ограничен с бариери, през които се минава с пароли. Когато има бариера, взетите решения трябва да преодоляват и нея. Можем да го кажем и така: между индивида и неговата околна среда трябва да се развие един изключително фин сетивен диалог.

Разбира се, тази теза е крайно непопулярна у нас, защото научно мислещите люде и най-вече академичните учени, които преподават в университетите, са настроени извънредно подозрително към интуитивните реакции. Те казват: „Глупости, така само ще си навлечеш какви ли не неприятности.“ Само че онова, което те отказват да разберат е, че всеки използва интуицията. Дори и на най-съвестният, аналитичен, стриктен и разумен учен му се налага в определен момент да използва интуитивната преценка. Защо ли? Защото иначе ще си събирате данни во веки веков, без да вземете каквото и да било решение. Някой ще попита: „Когато решавате, защо решавате?“ Най-често защото времето ни гони и някой иска от нас конкретно решение. Или пък защото бихме се отегчили до смърт, ако само трупаме данни. Човек никога не знае колко данни са му необходими, за да вземе решение и затова понякога се тъпче с данни до посиняване. А на финалната пряка се оказва, че това прословуто решение се базира просто на някаква догадка! В края на краищата, толкова много решения всъщност се взимат с хвърляне на чоп! Недостатъкът на този метод е, че ти дава само две възможности за избор: ези или тура, да или не.

Само че китайците са измислили един много по-изискан метод. Представете си, че имате монета с шей-

сет и четири страни и вместо само ези и тура, хвърлянето на чоп ви предлага цели шейсет и четири възможности за избор, за да стигнете и до вашето решение. Този метод се нарича *Идзин*, или *Книгата на промените*.¹ В основата му са заложени два символа – *ин* и *ян*. Първият е права, непресечена линия, а вторият – също линия, но пресечена в средата.

В системата на *Идзин* всяка от тези възможности за избор се представя от една *хексаграма* (общо 64 на брой). Хексаграмата е фигура, съставена от шест линии. Коя от тях ще е *ян* и коя *ин* се определя с хвърлянето на три монети шест пъти подред² или чрез едно сложно сортиране на стръкчета бял равнец³. Съответно тези две индивидуални линии (*ян* и *ин*) могат да бъдат съчетани в осем различни комбинации от по три линии (*триграми*), които на свой ред, съчетани по две, образуват 64-те хексаграми, т. е. 64-те „начина“ или „възможности“ на *Идзин*. Та ако трябва да вземете важно решение, вие сортирате стръкчета или хвърляте монети, докато не получите някоя от въпросните хексаграми. Всяка си има коментар, но, разбира се, ако сте много мъдри и отдавна се занимавате с *Идзин*, не е нужно да го четете. При това положение ще можете да познаете какво означава хексаграмата само като я погледнете, защото всяка от двете съставлящи я триграми, горна и долна, е носител на определено качество. Ако например горната триграма е носител на качеството „вода“, а долната е „небе“, този, който е много вещ в тълкуването на *Идзин*, тутакси ще разбере какво означава това „вода над небе“. Но ако не сте толкова опитни, ще трябва

¹ Срв. Глава III. – Бел. прев.

² Най-популярният начин е на принципа „ези-тура“ – 2 пъти „ези“ и един път „тура“ е „ези“, т. е. *ян*, а 2 пъти „тура“ и един път „ези“ е „тура“, т. е. *ин*. Хексаграмата се изгражда отдолу нагоре. – Бел. прев.

³ Или див пелин, както е в традиционните ръководства. Методът например е обяснен подробно в *Енциклопедия на необясненото*, ЛИК, 2000. – Бел. прев.

да използвате книгата, а в нея всяка хексаграма е придружена от съответното предсказание. То пък ви обяснява по един курioзно неясен и същевременно курioзно прецизен начин какъв е смисълът на хексаграмата. И тогава, с оглед на ситуацията, в която се намирате, вие трябва да вземете решение въз основа на казаното от *Идзин*. И така, имате проблем, задали сте въпрос и ето че имате отговор, с който бихте могли да съобразите вашето решение. Във всички случаи ще се убедите, че всяка от тези шейсет и четири „възможности“ има да ви предложи нещо особено подходящо.

Да се допитваш до *Идзин* е все едно че разговаряш с някой много мъдър стар джентълмен. И до ден днешен в Азия тази книга широко се използва при взимането на решения в областта на бизнеса и политиката, макар че тези, които са се европеизирали или американизирали, ще са по-малко склонни да признаят, че го правят. Така че всеки, който прави бизнес или политика с Азия, би трябвало да е напълно запознат с тази книга, за да знае с какъв тип мислене и какви подходи би се сблъскал.

Ако можете да откриете каква хексаграма се е паднала, когато даден политик е взимал решение, това би ви било от огромна полза, за да прогнозира неговите бъдещи действия. Навремето Хитлер винаги се консултирал с астролози, затова и нашите военни стратегии трябвало да се запознаят с астрологията. Така се добрали до неговия хороскоп и получили някаква представа за начина му на мислене. Впрочем астрологията е по-подходяща за такъв тип шпионаж от *Идзин*, защото едно е да знаеш, че Хитлер се съобразява със своя хороскоп¹, а съвсем друго да разбереш каква хексаграма е хвърлил Мао Дзъдун, когато е решавал да направи това или онова.

Но за какво ви разказвам всичко това? Защото, както казах, нашите учени не се доверяват на интуитивни-

¹ Който винаги можеш да съставиш или да си поръчаш... – Бел. прев.

те преценки, но в края на краищата всички прибягват до тях. Това недоверие обаче се предава и на обикновените хора, и днес дори и те се съмняват в своята интуиция, т. е. в чудесните аналитични способности на собствения си мозък. Затова и винаги се съмняваме в себе си – дали се държим прилично, дали си вършим работата, както и трябва и т. н., – изобщо липсва ни самоувереност. А както знаете, когато не си уверен в себе си, ще направиш сума ти грешки само от притеснителност. Но ако си човек със самочувствие, ще си спестиш поне това – да натвориш пълни глупости.

Още като момче в Лондон установих, че британците имат огромно самочувствие. Знаят, че са прави и дори не го поставят под въпрос, не можеш с нищо да ги уязвиш. Толкова са сигурни в правотата си, че дори не изпитват необходимостта да се защитават и си позволяват всякакъв вид политическа опозиция, пълна свобода на словото и всякакви такива неща, които много дразнят американците, защото те нямат такова самочувствие. Не са особено уверени в себе си. Във Великобритания, ако си аристократ и в твой род от поколения насам посещават най-елитните колежи и университети, не може да има никакво съмнение що за човек си и ти дори не споменаваш факта, че си аристократ. Затова и аристократите знаят как да се отнасят със слугите. Никога не изтъкват своето превъзходство пред когото и да било, защото знаят, че са по-висшите и дори не го поставят под въпрос. Невероятно самообладание имат...

В *дзен* пък трябва да възприемаш себе си като облак, защото облаците, разбира се, никога не правят грешки. Виждате ли сте някога облак да сбърка? Виждали ли сте някога зле направена вълна? Не. Те винаги са безукорни. Винаги постъпват правилно и, в интерес на истината, това важи и за нас. Ние сме естествени същества, също като облаците и вълните, само че разиграваме разни сложни игрички, които ни карат да се съмняваме в себе си. Но ако човек се възприема за известно време като облак или вълна, ще разбере, че не може да сгреши, каквото и да прави. Дори и да прави

нещо, което изглежда абсолютно деструктивно, накрая по един или друг начин всичко ще се нареди от само себе си. Когато разберете това, ще развиете съвсем друг тип самочувствие и благодарение на него ще можете да се доверите на собствената си интуиция. Онова, с което трябва да внимавате – и тук много хора, които не разбират *дзен*, си създават съвсем понятни неприятности – е, че когато веднъж сте приели за правило, че няма как да направите грешка, вие можете и да нарушите това правило.

Много хора си казват: „Ами то в *дзен* всичко става, защото следваш естествения ход на нещата. Ти си си буда, без значение какво правиш. В такъв случай аз ще го докажа, като няма да спазвам никакви правила.“ И такива хора навличат възможно най-чудатите и парцаливи дрехи, започват да крадат и т. н., изобщо да правят разни доста спорни неща. Това вече е прекалено и показва, че нищо не сте научили. Това, което правите, се нарича *свърхкомпенсация*. Вие просто реагирате на онова, което са ви разправяли преди: прави това, не прави онова и т. н., в резултат на което сте станали неуверени и нервни. Сега отивате в другата крайност. Само че нашето се нарича Средния път и няма нищо общо с това какво си решил или какво не си решил. Каквото и да решиш, дори да решиш да не решаващ, ти пак си като облак или вода. И когато *схванеш* това, ще стигнеш, без никакви свърхкомпенсации, и до момента, в който ще започнеш да приемаш себе си и да бъдеш в хармония със собственото си същество, и тогава вече ще бъдеш в състояние да се довериш на своя мозък. На това ниво надмогваш личностното и можеш да се изправиш (или приседнеш) като едно обединено тяло.

Според някои космологични теории вселената е започнала с един първоначален взрив. Този космическа експлозия отеква и до сега, а ние сме просто едни малки облачета пушек някъде далеч в нейната периферия и всички сме свързани. Продължаваме да се разпростираме все по-надалеч като частици от първоначалния взрив. В известен смисъл този взрив е във вас и вие все

още сте негови проявления. Представете си, че хващате някакъв камък. Че е стар, стар е, но колко стар? Учениците ще кажат, че идва от плеистоцена и е много-много стар, поне на един милион години. Един момент, моля. Какво разбират те под „много-много стар“? Откъде е дошъл? И какво е бил, *преди* да бъде камък? Все *нещо* е бил. А преди това?... Това би ни отвело назад, назад и все по-назад във времето, затова всичко, което докосвате, включително и самите вие, е невероятно старо. Всяко нещо датира от самото начало на времето и, ако вашето съзнание се пробуди, изведнъж ще видите, че всички ваши приятели са наистина невероятно стари. Нямам предвид „стари“ като „дърти и изкуфели“, а по-скоро *древни* – като ангели, вечни същества, които винаги са били тук, още от самото начало.

ГЛАВА VI

ЗА ПЕЙЗАЖИТЕ ОТ ЗВУК И ОБРАЗ

Веднъж разговарях с една дама, напълно обикновена симпатична дребна възрастна женица, която ми разказа за свое премеждие в асансьора, при което си счупила крака. Лежала там час и половина, докато я измъкнат. Каза ми, че през това време успяла да прозре, че в цялата вселена няма дори една песъчинка, която не е на мястото си. Това е интересно видение. Понякога подобни видения осеняват внезапно хората, когато прозрат, че дотогава са гледали на нещата по абсолютно погрешен начин. Има обаче нещо странно. Обикновено тези хора не смеят да споделят преживяването си с други, защото се страхуват, че ще бъдат погрешно разбрани. Както виждате, понякога най-страховитите неща, които могат да се случат, водят до чувството, че всъщност всичко си е на мястото. В началото това ти се струва свръхстранна и нелепа идея, но когато се отърсиш от представата за управляващия и управлявания, шефа и работника, краля и поданика, ти откриваш, че всъщност няма никакви жертви. Всяко създание, което страда в този свят, е причина – най-вероятно без да знае това – за собствените си страдания и никой друг не му е виновен. Няма жертви, защото цялата вселена е едно цяло. Тя си е такава, от само себе си. Всичко става от само себе си и няма на кого да сърдим.

Когато едно дете стане малолетен нарушител, ще дойдат социалните работници и полицията и ще му кажат: „Виж какво, ти се държиш ужасно“, а детето, особено ако поназнайва психоанализа, ще им отговори така: „Всичко е по вина на моите родители. Те ме трав-

матизираха. Разведоха се. Баща ми е алкохолик, а майка ми – проститутка. Така че какво очаквате от мене?“ И тези доблестни държавни служители ще свият рамене и ще си кажат: „Я най-добре да потърсим родителите.“ Но родителите, ако приемем, че също познайват нещо от Фройд, ще ревнат в един глас: „О, не сме виновни ние! Виновни са нашите родители. Те също бяха невротичи.“

Както виждате, така можем да си прехвърляме отговорността до безкрай, също както направил Адам в райската градина, според разказа в Битие, когато предал щафетата на Ева. Разбрал Господ Бог, че е излял плодчето на познанието, а Адам Му рекъл: „Жената, която ми даде Ти – тя ми даде от дървото и аз ядох.“ Изгледал Господ Бог жената и я попитал: „Е, какво ще кажеш за това?“ А тя: „Змията ме прелъсти.“ Изгледал Господ змията, но тя не казала нищо. Да, не предала щафетата, не започнала да се извинява, защото тя знаела.

Ето по този начин можеш да прехвърляш отговорността, колкото се може по-назад във времето и никога да не поемеш отговорност за собствения си живот. Примерно, да кажеш: „Аз съм се появил на този свят само защото ти, моят баща, си имал закачка с майка ми, ама сте отишли твърде далеч и тя взела, че забременяла. Тъй че вината не е моя.“ Да, но това е ужасно безотговорно отношение. По-добре си признай, че ти си бил желанието на собствения си баща, че ти си бил този, който е запалил блясъка в зениците му и т. н., и т. н., като се връщаш все по-назад във времето.

Представете си, че капвате мастило точно в центъра на лист хартия. От мястото, където пада, капката се пръсва на всички страни като експлозия. Подобна експлозия, само че колосална, е имало някога много-много отдавна, в началото на времето – т. нар. Голям взрив. Мاستилената капка цопва и пръските ѝ се разливат във всички посоки, ставайки все по-фини и фини. Същото е станало и с Големия взрив. Взривната вълна се е разляла на всички страни, превръщайки се във все по-ефир-

ни и по-ефирни вълнички. Но това не ви пречи да видите, че те са части от едно и също нещо, които просто са се разпростряли, по същия начин, както можете да протегнете ръцете си и да разперите пръстите им. Всички ние сме малки продължения на тази вълна, разпростряли се към периферията и все пак свързани с центъра, т. е. началото на времето. Нашите тела са най-древните неща там, защото ние сме там от самото начало. И въпреки че на вълната са ѝ трябвали милиони години, за да стигне дотук, ние сме били в нея, откакто е започнала, оттам, откъдето първоначалният импулс е изтласкал всичко нагоре.

Всичко се случва от само себе си. Има един интересен експеримент – да оставиш звука просто да стигне до ушите ти. Опитайте така: затворете очи и просто се оставете на целия свят от звуци, който е около и във вас. Не се опитвайте да отъждествявате звуците, нито да ги назовавате. Просто ги оставете да се случват. Не мислете, че вие самите не бива да издавате звуци като куркане на черва, хълцане, кашляне и пр. Те са равностойна част от музикалната тема. Просто сега, в този момент, нека всички звуци се случват. Дори когато някой говори, не се опитвайте да разберете какво казва. Това е само звук. Би трябвало да слушате по този начин вечер, преди да заспите, за да разберете, че през цялото време живеете в един вълшебен, музикален континуум.

Но, както скоро ще се убедите, обикновено ние се стремим да коригираме чутото. Обръщаме внимание на *това* и си казваме: „Игнорирай *онова*.“ Казваме на децата да млъкнат, защото не чуваме собствените си мисли. Но ако наистина знаете как да слушате, вие ще можете да се съсредоточите над каквото си искате дори и сред най-оглушителната врява.

По същия начин, както експериментирате със слушането, вие можете да експериментирате и с очите си, с вкусовете си възприятия, с усещането на нещата. Например да вземете един камък и просто да го почувствате, без да му измисляте думи. И по този начин вие си

давате възможност да функционирате – това е един акт на доверие в собственото ви същество. Да оставиш мозъка си да ти дава отговорите, като същевременно позволяваш на тялото си да усеща – това означава, че установяваш демокрация, а не тирания. Е, да кажем, поне република.

Добре, оставете тялото си да прави каквото си иска, но в един момент си казвате: „Аз всъщност го оставам да прави каквото аз искам.“ Момент, момент, моля. Че кои сте вие? Нима сте нещо отделно от републиката на вашето тяло? Както самото *дао* не е нещо различно от вселената, не ѝ е шеф, така и вие не сте нещо различно от тялото си, а само сте решили така и тук не става дума само за тялото, а и за всички тези взаимоотношения с вселената. Няма как да се отдръпнете от вашето тяло, но не го и *имате* – вие *сте* то. Вие сте и всички тези взаимоотношения, а не инспектор, който наблюдава какво става по улицата. Но това последното се дължи донякъде на паметта ни, защото май тъкмо тя оставя у нас впечатлението, че сме нещо като стенни огледала, отразяващи всичко, което минава край тях. От една страна е виновна паметта, но от друга сме си виновни и ние, защото все се противим и борим с промяната. Ние ѝ се противим непрекъснато.

Ако вие действително отчитате всичките си мускулни реакции, ще установите, че почти през целия ден се борите с нещо. Накарайте някой да легне на пода¹ и му кажете: „Подът е здрава и напълно сигурна опора. Няма да го продъните. А сега просто се отпуснете“, ще видите, че на този човек ще му е много трудно да се отпусне, защото се бои, че няма да се съдържи и ще се разплуе като желе, което ще започне да се отича през процепите на пода. Така всеки напряга кожата и мускулите си, за да не се разпадне, а всъщност всичко [в тялото му] се грижи само за себе си. Той просто няма как да се разпадне. Но не е убеден в това. Затова в пове-

чето хора тече една постоянна вътрешна съпротива. Можете да я усетите като едно стягане точно между очите. Тук е нейният център и оттук извира това постоянно усещане за съпротива срещу живота, което всъщност изпитвате, когато мислите за самите себе си. Да, това чувство за съпротива, за напрегнатост, се нарича „аз“.

Ако се отпуснете обаче, ще откриете, че няма никаква нужда от инспектор, който да наблюдава какво става. Вие сте това, което преживявате. Вашите преживявания и вие сте едно и също нещо. Вие сте вашите мисли. И вашите чувства. Тъй че няма нужда някой да ги наглежда и от време на време да се провиква: „Ей, ти, напусни!“ С други думи, ако можете да поверите самите себе си на потока на случващото се, каквото и да е то, няма да е необходимо и да се съпротивлявате срещу него. Ще видите, че това „носене по течението“ се получава много добре, също както очите ви се справят добре, когато не ги насилвате, а дрехите ви са удобни, когато изобщо не ги усещате.

Но това непротивене не е никаква пълна безчувственост, а нещо доста по-различно. Усещате тялото си по начина, по който обикновено мислите за „всичко останало“. Свикнали сме да мислим, че го виждаме „някъде там“. Само че какъв е цветът на главата ви от гледната точка на собствените ви очи? Нямате никакво усещане за това. От ваша гледна точка, май изобщо нямате глава. А всъщност в нея е всичко, което виждате уж „някъде там“. Да, така е, защото нашите зрителни нерви се намират зад очите ни. Всички форми и цветове около нас са в действителност състояния на съзнанието. Тоест онова, което виждаме „някъде там“, е във вътрешността на собствените ни глави. Но „вътрешността на главите ви“ – това сте вие, което пък означава, че не можете да кажете, че гледате някъде отстрани на „онова там“, защото „онова там“ сте самите *вие*. Всичко е въпрос на възприятия и това важи за всеки човек. Определено не е нещо, което важи в по-голяма степен за мен, отколкото за вас. Това е взаимна особеност, а ние сме като капчиците роса по паяжината на

¹ Експериментът на Шарлот Селвър, описан в Глава IV. – Бел. прев.

паяка, които се отразяват една друга.

Та тази нагласа – да оставите съзнанието си да работи от само себе си или да оставите очите си сами да си вършат работата – е първата стъпка към *естествеността* и по-точно това, което даоистите разбират под тази дума. Та нека тръгнем именно оттук, за да видим как те изразяват тази естественост.

Даоистите традиционно са използвали два образа. Единият е „недяланият камък“, а другият – „неоцветената коприна“. Тези два образа са в корена на всички велики художествени творби от Далечния изток, които се свързват с даоизма и дзен-будизма. По-късно ще ви разясня и японската чайна церемония, защото тя е възможно най-добрата демонстрация на това специфично настроение. Тя демонстрира онова, което можете да наречете изкуство на контролираната случайност, защото съчетава в себе си дисциплината и спонтанността. Образът на недялания камък намира изражение и в японското изкуство *бонсеки*, „култивирането на камъни“. Да го наречем „отглеждане на камъни“. В японския национален химн се казва: „Нека нашият император царува хиляди и десетки хиляди години, докато малките камъчета израснат в могъщи скали, покрити с дебело рухо от древен мъх.“

Първата идея, вложена в *бонсеки*, е че камъните са живи. На второ място идва идеята, че красотата на камъните се крие в техните естествени форми. Японците обичат своите каменни градини и проявяват истинска гениалност в избирането на прекрасни камъни. Харесват онези от планинските потоци, които са обработвани от водата, докато не заприличат досущ на облаци. Взимат един такъв камък, слагат го на каручката с мулето и го свалят от планината. Вместо да го цвъчнат в градината и да му плеснат малко мъх отгоре, те го слагат в някой влажен ъгъл, за да израсте мъхът по него по естествен път. Впрочем в Япония мъхът расте много бързо. Та когато камъкът обрасне достатъчно, те го преместват точно на това място, на което са искали да бъде в градината. После насипват около него пясък и

речни камъчета, че да изглежда сякаш винаги е бил там.

И запомнете: макар че камъните са били поставени от градинар, във всичко това няма нищо неестествено, абсолютно нищо. Идеята, че има нещо изкуствено, сама по себе си е напълно изкуствена. В известен смисъл небостъргачът е точно толкова естествен, колкото и птичето гнездо, но проблемът е как да се демонстрира тази естественост. Тук се изправяме пред следното предизвикателство: как да постигнем умело уподобяване на естественото. А и ако беше просто естествено, нямаше да е интересно. Нямаше да покаже своята естественост. Та идеята на художника, заел се да извае чаша или да избере камък, е че от чашата трябва да се получи чаша, а от камъка камък. Камъкът трябва да изглежда точно като камъка, който винаги си търсел.

Другият вариант, „неоцветената коприна“, пък е уподобяване на грапавината на нещо меко. Сигурно знаете колко приятно е да пипаш такава коприна. Цветовете са меки, нишките изпъкнали, с една такава текстура, която ви вдъхва чудесни усещания. Първично, но великолепно. Когато великите майстори на даоисткото и дзенското изкуство отпускали юздите на съзнанието си и го оставяли да действа по най-подходящия начин, те открили, че някои от простичките неща от ежедневието – най-баналните кухненски прибори, най-евтините купички за ориз, които един селянин би могъл да си позволи – са изключително красиви. Тези простовати предмети са абсолютно безизкусни, естествени по същия начин, по който е естествено тригодишното дете, което започва да танцува. В него няма никаква притеснителност, никаква „игра за публиката“, нищо – детето просто танцува. Ето това е естественост.

Та въпросът е как би могъл един възрастен, който вече е абсолютно задръстен, да си възвърне тази естествена спонтанност? Точно това се мъчат да постигнат най-великите художници. Те се стремят творбата им да изглежда така, сякаш се е появила от само себе си, просто е изникнала ей там.

Разбира се, има и изключения от това естестическо

правило. Бетовен е писал някои от сонатите си така, че пръстовката да бъде колкото се може по-неестествена и трудна, но от чисто художествени съображения, за да постигне усещането, че свиренето на музика изисква безмерни усилия. Но такова изключение просто потвърждава правилото. Обикновено изкусният музикант сякаш не влага никакви усилия. Музиката просто извира от пръстите му. Но ако иска да покаже усилия, за да постигне някакъв конкретен художествен ефект, тогава вече може и да пошмекерува.

Повечето художници работят, ако трябва и цял живот, за да станат отново деца, та да си възвърнат първоначалната невинност и естественост. Но какво се случва? Междувременно художникът се е превърнал в майстор с невероятно изкусна техника. Научил се е как да контролира с абсолютна точност ръката си, четката, боите, длетото, изобщо онова, което използва. Разбира се, чистата техника не е достатъчна. Колкото и добре да знаеш как да кажеш нещо, от това не следва задължително, че имаш какво да кажеш. Може да владееш изкусно езика, но пък да имаш скучни идеи. Ето защо би трябвало да предоставим техниката на онова, което наричаме интуиция, а нея пък на разположение на Светия дух, или потока на живота.

Художникът, който по стара китайска традиция практикува с години и години със своята четка, открива накрая, че не може – каквито и стратегии, техника и хитрини да владее – да сътвори достойна картина. Затова той трябва да се откаже. Да, но въпросното „отказване“ е точно онова, което лежи зад всичко, което определяме като натуралистично изкуство на Далечния изток.

Разбира се, има много различни видове далекоизточно изкуство. Например, най-добрата керамика от династия Сун – а това ни отвежда едно хилядолетие преди Христа – няма нищо общо с онова, което повечето хора свързват с китайския порцелан. Те си представят едни такива яйцевидни съдове с много фини рисунки на птици, пеперуди и красиви жени. Но най-добрата

сунска керамика е тежка, нефритенозелена, никак скромновата и много срамежлива, но определено грубовата. Или японските *раку*. Те определено изглеждат така, сякаш са моделирани само с ръце и никога не са помисляли грънчарско колело. Глазурата прилича на стекла се слуз, а глината по долната част на съда е оставена на показ. Да, но това оцветяване напомня на художника за есента и ни позволява да видим, че съдината е измайсторена именно от глина, защото добрият грънчар никога не насилва глината да се подчинява на неговия предварителен замисъл. Той призовава духа в глината да направи някаква магия. И тъй като това става, тези художници обичат глината. Те не искат тя да изглежда като нещо друго, примерно, слонова кост, а да си изглежда точно като глина.

Същото е и с дървото. Такива творци обичат и дървото. Те обичат линиите по него и затова се дразнят от боята. Виж, лакът е окей, стига да се използва умерено. Но, най-общо казано, красотата е в самото дърво и неговите линии трябва да се виждат. В императорската вила Кацура в Киото има дървени веранди с най-разкошните линии, които изобщо може да си представите. Те са просто омайващи, нещо като видение, изплувало от дълбините на собственото съзнание. Великолепна работа!

По същия начин – в типичния японски дом – в онази негова част, която се нарича *токонома*, почти задължително се мъдри колона от неодялан дънер или клон, с всичките му възли и кривини. Понякога японците използват едни абсурдно обемисти дънери, целите на буци. Но по този начин човек се научава да харесва плавея, да цени неодяланите дънери и клони. И ето нещо напълно в даоистки дух – човек трябва да цени дървото именно защото е дърво, а не да се опитва да го накара да заприлича на пластмаса, мрамор, метал или каквото и да било друго.

Същото важи и за хартията. Китайците не харесват нашата хартия. Казват, че тя нямала *характер*. Те харесват хартия с мънички нишки и текстура. Смятат,

че това прави хартията хартия. Един вид хартията се *сдобива* с хартийност и така има своя същност, има специфично излъчване. Те възприемат нашата хартия по-скоро като пластмаса, нещо, лишено от субстанция. Впрочем ние сме заплашени да бъдем погълнати от пластмасовостта, защото в нас няма обич към неядания камък и неоцветената коприна, които са фундаментални, съществени и естествени.

Имало едно време в Япония двама много големи майстори на мечове. Боя се, че не си спомням точно имената им, затова ще ги наричам Мацушима и Ямагучи. Познавачите на мечове никога не можели да решат кой бил по-добрият, но със сигурност и двамата били безспорни виртуози в своето изкуство. Един ден група самураи намислили да ги поставят на изпитание. Те смятали, че Мацушима ще да е по-добрият, но пък от друга страна, Ямагучи почти с нищо не му отстъпвал. Затова взели по един меч и от двамата и отишли на брега на един поток. Първо потопили във водата меча на Ямагучи, с острието срещу течението. Пуснали малко по-нагоре лист хартия и когато листът стигнал до острието на меча, тутакси се разсякъл точно по средата, а когато двете половинки отминали меча, отново се съединили и продължили пътя си надолу по течението. Бива си го това изпълнение, нали? След това обаче потопили и меча на Мацушима и също пуснали лист хартия да плува срещу него. И какво мислите, че се случило? Когато листът хартия стигнал до острието, плавно свил встрани и когато отминал меча, отново се върнал на стария си курс и продължил по течението.

Очевидно Мацушима бил по-добрият от двамата. И защо? По същата причина, по която за най-добрите бойци с меч се казва, че са от школата Без-меч. Тоест, да си истински майстор на боя с меч означава, че си толкова добър, че никога не трябва да използваш меч. Разказват се какви ли не легенди за знаменити самураи, воини, обучени и на *дзен*, и на боя с меч, на които никога не им се налагало да използват меч.

Може би сте гледали филма *Самурай*, който е в три

сerii. Трябват ви три вечери, за да го изгледате. В него се разказва за живота на Миямото Мусаши, един от най-великите бойци с меч в цялата японска история. Филмът не показва целия му живот, стига само до момента, в който той трябва да се бие с един друг майстор на меча, който – от чиста суета – настоячиво го предизвиква на дуел. В началото Мусаши се бие срещу него не с меч, а просто с едно весло, което на всичкото отгоре е изтъпено. Дуелът се развива на морския бряг. Мусаши примахва противника си на такова място, че слънцето да блести в очите му. В един момент другият замахва с дива ярост да го съсече, но Мусаши скача високо във въздуха и избягва удара, моментално изважда своя меч и убива противника си на място. След това обаче е много нещастен, че е убил такъв велик майстор на меча и решава да приеме съвета на дзен-учителя Такуан, който през цялото време го убеждава да се откаже от воинското поприще. По някое време тръгва за Киото, което ще рече, че трябва да прекоси езерото Бева с една ладия. Но на нея се качва и друг самурай, много вулгарен тип, който се е насмукал със *саке* и като вижда Мусаши, тутакси отива при него и го пита: „Ти от коя школа си?“ „Школата Без-Меч“ отвръща Мусаши. Точно в този момент ладията се отделя от брега. „Без меч ли? Я да видим пък какво е това чудо!“ изръмжава другият и изважда меча си. „Чакай малко“, казва му Мусаши. „На ладията има много хора. Ако се дуелираме тук, ще пострадат и невинни хора. Хайде да идем на онзи остров и там да се бием.“ Пияният самурай се обръща към човека, който управлява ладията с едно весло на кърмата: „Откарай ни до онзи остров.“ И човекът, какво да прави, изпълнява. Пияният е толкова нетърпелив да се бие, че тутакси скача на брега. В същия миг Мусаши издърпва веслото от ръцете на кърмчията и насочва ладията към вътрешността на езерото, оставяйки другия сам на брега. Като се отдалечават, му извиква: „Разбра ли сега какво представлява школата Без-Меч?“ Та така.

Ако ви кажа „Здравей“, вие ще ми отвърнете също

със „Здравей“. Ако ви попитам „Как сте?“, ще кажете „Благодаря, добре“ и т. н. Ето това е вашият същински, изначален „аз“. Но ако наред разговора току изтърся „Защо ръката ми е като ръката на Буда?“, как ще реагирате? Веднъж, когато в подобна ситуация един дзен-учител задал същия въпрос на свой ученик и той не успял да отговори, учителят му рекъл: „Виж какво. Досега отговорите ти бяха съвсем естествени и леки. Че какво толкова те затрудни, когато те попитах защо ръката ми е като ръката на Буда?“

Ученикът бил прекалено свикнал с линейното мислене, за да откликне естествено. Бил свикнал да тича само по една писта. Всички сме като него. Изпитваме неудобство, когато някой смени темата на разговора без да ни предупреди със съответния ритуализиран преход. По същия начин се чувстваме неудобно в компанията на луди, които могат да променят темата твърде драстично или в компанията на пияни, които също едва ли биха спазвали правилата на етикета по време на разговор. Като *вързани* сме за тези наши праволинейни писти, което ще рече, че сме с едностранчиво, еднопланово съзнание.

Учителят, задал неочаквания въпрос за ръката, е искал естествен, спонтанен отговор. Когато плеснеш с ръце, звукът излита без колебание. Когато драснеш по кремък с желязо, искрата моментално изхвърча. Ето такъв тип отклик е искал учителят.

Човек трябва да бъде спонтанен. Същевременно не бива да прибързва с отговора, защото така се блокира потокът на енергията. А блокирането в този смисъл на думата е същото, което будистите наричат *привързаност*. Когато те казват „Не се привързвай към мирската суета“, това не означава, че трябва да се откажеш от любимото си ядене. Това означава, че трябва да се откажеш от блокирането и да излезеш от това състояние, в което потокът на твоята енергия непрестанно среща бентове по пътя си и криволича като колело, което не си пасва с главината. Бихме могли да предадем доста адекватно тази „привързаност“ с жаргонното „задръс-

теност“. Жива задръстеност си е, когато се стремиш да решиш проблем, който изисква незабавно действие, с умувания, разсъждения и изчисления, което отново ни отправя на [право]линейния път, а всъщност самият проблем се простира в не-линейни измерения. Той никога не може да бъде решен право-линейно, защото решението не може да бъде насилвано. Нито пък можем да насилваме тази куриозна особеност, която наричаме красота, както и онова, което наричаме добродетелно поведение. Винаги усещаме много ясно, че става дума за пресилен добродетел.

Навремето великият майстор на чайната церемония Рикю отишъл на една такава церемония. Домакинят бил много горд с порцелановата кутийка за чай, която току що си бил купил. Само че Рикю изобщо не я забелязъл или поне така решил домакинят, а това, че държал да бъде забелязана кутийката показва, че не е бил особено наясно с философията на чайната церемония.

Тук ще вметна нещо. Познавах един японски художник, Сабро Хасегава, който веднъж ми демонстрира калиграфските си умения. Взе някаква обикновена западнашка бояджийска четка, широка около инч и с нея изрисувал китайските йероглифи на едно, две и три. Ще речеш – нищо особено, една чертичка, две чертички, три чертички. Във всичко това обаче имаше нещо фантастично. На места боята явно бе привършила, защото бяха останали съвсем тънички, рехави линийки от косъмчетата на четката, вместо солидна, плътна черта. След няколко дни щеше да ни гостува Д. Т. Судзуки, големият познавач на *дзен*, затова казах: „Аз ще окача тази рисунка в кабинета си.“ И тъй като една добра творба трябва да се вписва в интериора, а не да стърчи като палец от чорап, Сабро рече: „Дано не я забележи.“

По същия начин Рикю не забелязъл кутийката за чай и това не-забелязване така подразнило собственика ѝ, че след края на церемонията я разбил в земята. Но един от учениците му знаел, че тя е много ценна, затова събрал парченцата и ги слепил, прилагайки една ста-

ринна техника, в която за спойка се използва разтопено злато. Когато видиш някоя съдина, реставрирана по този начин, тя ще се стори чисто нова, само дето е прошарена навсякъде от едни тънки като паяжини златни линии. След време един от синовете на домакина взел слепената кутийка и я занесъл на Рикю, когато той щял да прави чайна церемония. И Рикю казал: „Знаеш ли, това е просто забележително. Когато я видях първия път, беше добра, но сега е свършена.“ Счупването и реставрирането на порцелановата кутийка е онова, което някой би нарекъл „контролирана случайност“, а такава е и всяко велико изкуство. Тоест тук има елемент на контрол, но присъства и елемента на случайното, естественото.

Същото важи и за човешките взаимоотношения. Да вземем любовта. Примерно се влюбя, а приятелката ми е изумително красива и прекрасен човек. Но ако мога да я контролирам напълно или само ѝ се люблювам, погълнат от нейното съвършенство, това означава, че все едно съм се влюбил в манекен от витрина. Но ако тя има бенка на бузата си или малко непредсказуем характер, тогава в сферата на порядъка навлиза и случайността, и аз мога много по-лесно да се насладя на човешкото у нея.

По същия начин, когато отидеш в дома на някога и видиш, че навсякъде цари безукорен ред, си казваш: „За Бога, тук не можеш да свариш и супа, защото ще се изцапа кухнята.“ Ужасна работа! На този дом му липсва онова, което арабите наричат *барака*. Това означава приблизително „ошлайфаност“, но също така и онова качество, което имаш предвид, като кажеш за някого или нещо: „Пасва ми като стара обувка.“ Или като любимата ти тенджерка – една такава стара, очукана и почерняла, но същевременно и чудесна. Или като някоя стара лула, с която ти е толкова удобно да пушиш. Ето това е *барака*. Та предизвикателството за всеки художник е как да улучи това изящество и как да остави случайното да се случи.

Навремето бяха организирали конкурс за скулпту-

ра в Чикагския художествен институт и на всеки участник му връчваха по един гипсов куб (30 x 30 см), от който да извае нещо. А конкурсът бе спечелен от една дама, която първо изгледа гипса и рече: „Това нещо е толкова свършено, дори не знае какво иска да бъде.“ И като го сграбчи с две ръце, го тресна на пода. Разхвърчаха се парченца, напука се и т. н. После пак го изгледа и каза: „Сега вече знам какво иска да бъде.“ И като следваше пукнатините, които сама му бе причинила, тя сътвори нещо прекрасно. Все едно че следваш линиите по дървото, жилките в нефрита и т. н. Същото е и когато правиш теста на Роршах. Поглеждаш неясното мастилено петно – което е *дао*, изначалната, несътворена, шаваща вселена – и ето че виждаш нещо в него. Виждаш някакъв образ и то много по-прекрасен от онова, което би могъл да възпроизведеш под формата на т. нар. ейдетичен образ. Та по този начин помагаш на мастиленото петно, парчето дърво, камъка и каквото и да било друго, в което си съзрял този образ, да разкрие своята природа.

Ето ви още един експеримент. Когато се събудите сутрин, нека първата ви работа да е да се вгледате в гънките на пердетата, шарките по тапетите или сенките по стените. Постепенно ще започнете да различавате образи. Ще видите всякакви лица, дървета, пейзажи... Леонардо да Винчи го е правел. Имал обичай да излиза от дома си и да съзерцава една стара тухлена стена, пропукана от времето, изпоцапана с боя, надраскана и какво ли не още. Можел да я гледа с часове, докато не съзре в нея някаква сцена. Той пише, че веднъж така видял цяла битка и това го вдъхновило да създаде една от най-добрите си фрески.

По същия начин имало и един китайски дзен-монах, който носел дълга коса – нещо много необичайно. Освен това имал обичая да изпива огромни количества вино и когато вече наистина се опие, намазвал косата си с туш и започвал да я развява и стоварва като някаква огромна баданарка върху лист хартия. На сутринта, когато тушът вече бил изсъхнал, се връщал и

поглеждал какво се е получило. Докато съзерцавал тези „цапаници“, съзнанието му изпадало в съответното рецептивно състояние и той започвал да различава детайлите на картина, които постепенно се наслагвали във величествен пейзаж. И тогава просто мацнал тук там с четката, за да даде възможност и на всички останали да го видят.

Когато разглеждаме праисторическите рисунки на животни в пещерата Ласко, а и на други места във Франция, ще видим съвсем ясно, че художниците, изрисували ги по стените на пещерата, понякога просто са следвали естествените форми на камъка. Тъкмо те са пробуждали тяхното въображение, за да сътворят и такива реалистични изображения на диви бикове, за които едва ли можем да допуснем, че са дело на първобитни хора. Но винаги ще се натъкваме на подобни сполучливи находки, когато художникът не се е стремял сам да изгради образа, а просто му е помогнал да се появи.

Ние създаваме целия свят по този начин. Обикновено не осъзнаваме това, защото сме привикнали да го виждаме по начина, който вие смятаме за реален и нормален. Но можем също така да се научим да го виждаме по начин, по който никога не сме го виждали преди и именно това правят много хора на изкуството. Например в западното изкуство до преди седем века изобщо не е имало пейзажисти. Всички са били портретисти или са рисували сцени с хора, ангели, богове и пр. Ако е имало пейзаж в някоя картина, то това е било просто за фон. С течение на времето художниците все повече се прехласвали по тези пейзажни фонове и просто започнали да махат човешките фигури, за да остане само фонът. Само че първите, които виждали тези пейзажни платна, се извърждали с недоумение към художника и казвали: „Ама това не е изкуство.“ Защо? Защото дотогава били гледали на пейзажите като на незначителен фон. Трябвало художниците да открият на хората красотата на пейзажа.

Но онова, което започва да ни интересува днес или по-скоро само започваме да мислим за него, е звукови-

ят пейзаж. Когато правим записи или отиваме на концерт, гледаме да се съсредоточим, защото си мислим, че това, в което така сме се вторачили – музиката, е единственото важно нещо в света. В радиостудиото покриват всички стени със звукоизолационни материали, за да не чува шумът от уличното движение. Тоест единственото важно нещо, на което би трябвало да обръщаш внимание, е говорът, но странното е, че ти си го чуваш много добре и в къщи, на отворен прозорец, като отвън долитат най-различни улични звуци. Та затова си мисля, че няма никаква причина този шумов „фон“ да не бъде поставен на челно място...

Хайде да помислим за тези звукови фонове. Да помислим за тези пейзажи от звук. Да помислим за онова шумолене, дрънчене и мърморене, което съпровожда всичко, което правим. Можем сами да се убедим, че то е много красиво, както и да се научим да съзираме структурата на тези звукови фонове по същия начин, както сме се научили да ценим красотата на пейзажа.

Има едно течение в съвременната музика, олицетворявано най-вече от композитора Джон Кейдж, който третираше слушателите си именно като звуков фон и изнасяше едни такива „безмълвни“ концерти, в които единственото, което се чуваше, беше шумоленето от разлистването на партитурата и случайните, спонтанни звуци, идващи от публиката. Ще кажете сигурно, че това не е музика. Кой знае? Светът се състои от толкова много неща... Той е и пейзаж от шумове и звуци, и пейзаж от образи, земя и небеса. Но с течение на времето обществено значимите люди са решили кои части от него трябва да се забелязват. Казвали на децата си на кое да обръщат внимание, те пък на своите и така до днес. Когато някое дете си играе с калта или храната и си прави разни мънички форми, ние смятаме, че се занимава с нещо маловажно и дори му забраняваме да го прави, а го съветваме да използва молив. Когато детето сочи нещо и пита: „Какво е това?“, ние казваме: „Маса!“, но то си знае своето: „Не това, а *това*“ и тогава отговаряме: „Ами дърво.“ Но детето сочи някаква

причудлива шарка по масата, някаква промяна в цвета ѝ, за която нямаме име и затова казваме: „О, не бъди глупаво, та това няма никакво значение.“ И по този начин всички ние сме научили официалното тълкуване на космическия Роршахов тест.

Това тълкуване се основава на определени критерии, например идеята, че трябва да оцелееш. Да живееш е твой *дълг*, което пък те поставя в доста затруднено положение. Един вид от теб се изисква да бъдеш спонтанен, длъжен си да бъдеш такъв, защото... защото целият живот е спонтанен. Какво се получава? Порочен кръг. И всеки от нас броди ли, броди в него.

Светът около нас е продукт на *ейдетичното* виждане. Ние определяме за значимо единствено онова, което е потребно на човечеството. В известен смисъл това е и нашият отговор на космическия Роршахов тест. И по този начин сътворяваме *майя*, световната илюзия. Но *майя* означава и „изкуство“, а също и „магия“. Ето защо магическото призоваване на света на форми-те от света на безформеното, т. е. от селенията на чистото *дао*, което просто шава насам-натам, именно *това* вълшебство е истинското сътворение на света.